

ARAPÇA'DA KELİME YAPISI AÇISINDAN TARTIŞILAN CÂMİD FİİLLER VE CÂMİDLİK SEBEPLERİ

Yusuf DOĞAN*

Özet

Arapça'da Kelime Yapısı Açısından Tartışılan Câmîd Fiiller ve Câmîdlik Sebepleri

Arapça'da fiiller, bir takım tasniflere tabi tutulmaktadır. Bu tasniflerden birisi de, *câmidlik* ve *mutasarrıflık*tır. Fiillerden tasrihi yapılanlara *mutasarrıf*; yapılmayanlara da *câmid* denmektedir. Bu fiiller, yapıları açısından tartışılabilir. Bu tartışmaların camidliğe de sebep olabileceği görülmektedir. Bir fiil bir sebepten dolayı câmîd olabileceği gibi, birden fazla sebepten dolayı da câmîd kabul edilebilmektedir. Diğer camidlik sebepleri arasında, fiil ölümü, hadese ve zaman delalet etmeme, mübalağa manası, harfe benzerlik vb. sayabiliriz. Bu konunun ne derece önemli olduğunu, câmîd fiillerin Kur'an, hadis ve Arap şiirlerinde kullanılması ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Arapça, Kelime, Câmîd Fiil, Mutasarrıf Fiil, Kur'an,

Abstract

The defective verbs ( ) that have been discussed in Arabic in terms of structure and the reasons for their defectiveness

The verbs in Arabic have been classified. One of them is defectiveness verb ( ) and conjugation verb ( ). These verbs have been discussed in terms of structure. The discussions may have been caused to defectiveness. Not only one verb is a defective verb because of one reason, but also more than one reason. Another reasons of defectiveness is dead of verb, unshowing to t time and occurrence, meaning of exaggeration, likening of particle etc. To be used these verbs in Qur'an, hadith and Arabic poetry has demonstrated importance of this subject.

Key words: Arabic, Word, Defective Verb, Conjugation Verb, Qur'an

Giriş

Dil, tarih boyunca iletişimin en önemli araçlarından birisi olmuştur. İnsanlar onunla duygularını, düşüncelerini, üstlendikleri görevlerini, gerçekleştirdikleri atılımlarını ifade etmişlerdir. Onlar bütün bunları gerçekleştirmek için kelime ve gruplarına başvurmuşlardır. Kelime ve gruplarıyla cümleler oluşturmuşlardır. Bunlar da isim, fiil ve harflerden meydana gelmiştir. Her bir öge cümlede ayrı ayrı işlev görmüştür.

Cümle öğelerinden birisi olan fiil, insanların eylemlerine tercüman olmuştur. Hayatın hareketliliği¹ oranında fiillerin sayısı ve çeşitliliği de artmış; geç-

* Dr. Öğretim Görevlisi, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Muhammed Keşşâş, fizikçilerin evreni canlı ve cansız varlıklar olmak üzere ikiye ayırdıklarını söyler. Canlı varlıklar büyür ve çoğalır; cansız varlıklar sâkin ve donukturlar. Bu tasnife göre,

miş, şimdiki, geniş ve gelecek olmak üzere düzenli zaman formları ile gelişmiş ve yaygın bir kullanım alanı kazanmıştır. Bu fiiller Arapça'da *mutasarrıf* olarak adlandırılmıştır. Ancak bunların bir kısmı da önemini kaybederek fazla kullanılmamış, yok olmaya mahkûm olmuşlardır. Zaman içerisinde gerçekleşen bu değişimler sonucunda, bazı fiillerin sadece bir veya iki formu kalarak câmid olmuş yani donuk kalmıştır.

Arapça'da fiiller fazlaca bulunmakta ve genel olarak *mutasarrıflardan* oluşmaktadır. Sarf ve nahiv ilimlerinde bu tür fiillerin özellikleri ve işlevleri ayrıntılı olarak incelenmektedir. Sınırlı sayıdaki câmid fiillere ise, yeterli derecede ilgi gösterilmemektedir. Dolayısıyla bu fiiller hakkında yeterli sayıda araştırma da yapılmamıştır.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde, Türkçe olarak ne bir makale ne de müstakil bir çalışma yapıldığını fark ettik. Ancak Türkçe yazılan Arapça sarf ve nahiv kitaplarında kısa bir bölüm olarak yer aldığını gördük. Câmid fiillerle ilgili bilgilerin Arapça kaynaklarda çok dağınık olduğunu da belirledik. Bunların içerisinde en kapsamlı bilgilerin es-Suyûtî'nin (ö.911/1505) *Hem'ûl-hevâmî'û* adlı eserinde olduğunu tespit ettik. Aḥmed Suleymân Yâḳût, es-Suyûtî'nin verdiği bilgilerin İbn Mâlik'in (ö.672/1273) *et-Teshîl'*inden aktardığını söyler. Bunların dışında Arap dünyasında taaccüb fiillerini ele alan çalışmalar olduğunu da belirledik. Bu fiillerle ilgili en kapsamlı çalışmayı *el-Ef'ôâlu ğayru'l-mutaşarrife ve şibhu'l-mutaşarrife*² adlı eserin sahibi Aḥmed Suleymân Yâḳût'un yaptığını gördük. Nitekim Yâḳût da bu sahada ilk eser derleyeninin kendisinin olabileceğini ifade eder.³ Eserde câmid fiil isimlendirmesi, câmid fiiller ve çeşitleri; zaman zaman bu fiillerin Sâmi dillerindeki asılları da verilerek işlenir. Yâḳût'un söz konusu kitabı, makaleyi hazırlarken başvurduğumuz temel kaynaklardan birisini teşkil eder.

fiiller de *mutasarrıf* (birçok örneği vardır) ve “ ”, taaccüb fiilleri gibi câmid (sâkin, durağan ölü) olmak üzere ikiye ayrılırlar. Keşşâş isimler için de benzer değerlendirmeler yapar. Bk. Muhammed Keşşâş, *el-Fizyâû ve aḥkâmu'l-luġa el-ÖArabiyye*, <http://www.arabization.org.ma/downloads/majalla/47/docs/245.doc>, 02/06/2007.

- 2 Aḥmed Suleymân Yâḳût, *el-Ef'ôâlu ğayru'l-mutaşarrife ve şibhu'l-mutaşarrife*, Dâru'l-ma'rifeti'l-câmi'îyye, İskenderiye, 1989.
- 3 Yâḳût, *age*, s. 198. A. Suleymân Yâḳût'un bu eserinden başka câmid fiillerle ilgili şu iki çalışmanın da varlığından haberdar olduk, ancak ulaşamadık: Ḥuseyin Bedrî en-Nadî, *el-Ef'ôâlu'l-câmide dirâse ve tatbîk Öalâ Kitabillâhi Öazze ve celle*, Dâru't-tibâ'öati'l-Muḥammediyye, Kahire 1984; Esmâö Ebû Bekir Muhammed, *Mu'öcemu'l-ef'ôâli'l-câmide*, Dâru'l-Kutubi'l-Öilmiyye, 1995.

Câmîd fiillerin fiillîği, isimliği, isim fiillîği hatta harfliği dahi tartışma konusu yapılmıştır. Biz yaptığımız araştırmalar sonucunda bu tartışmaların temel kaynağının câmîdlik sebebi üzerine yoğunlaştığını gördük. Bu sebeplerin birden fazla olması, konun teorik çerçeveye oturtma problemini ortaya çıkardığını farkettilik. Ancak bu sebepler bilinmeden de konunun anlaşılmayacağını da belirledik. Bu sebeple bu çalışmamızda Arapça'daki câmîd fiiller ve bunların câmîd oluş sebepleri üzerinde durduk. Bundan dolayı öncelikli olarak Arapça'da fiillerin câmîdlik sebeplerini ortaya koymak amacıyla tam ve nakıs fiillerden câmîd fiilleri ele alarak işledik. Bu fiiller üzerine yapılan isimlik, fiillik gibi tartışmalara yer verdik. Makalede câmîd fiilleri genel olarak ele aldık ve hepsine detaylı olarak yer veremedik. Bu fiillerin fiillîği, isimliği, isim fiillîği ve harfliği ile ilgili tartışmalara alt yapı olması için öncelikli olarak bu kavramları açıklığa kavuşturmaya çalıştık.

A. Kelime Türleri

Arapça'da bir kelime isim, fiil, isim fiili, harf gibi kategorilerden birisinin içinde yer almak durumundadır. Bir kelimenin yapısını belirlemek için öncelikli olarak onun mahiyetini ve özelliğini ortaya koymak gerekir.

1. İsim

Sözlükte "alâmet, belirti, iz, işaret" gibi anlamlara gelen ismin terim olarak çeşitli tarifleri yapılmıştır. Bunlardan ikisi şudur: "İsim, nesneye (müsemmaye) delalet eden kelimedir." "İsim, (üç) zamandan (geçmiş, şimdiki, gelecekte) birine bağlı olmaksızın müstakil bir manaya delâlet eden kelimedir."⁴ Bu tarif-

4 Bu ve diğer tanımlar için bk. Kemâluddîn Ebu'l-Berekât el-Enbârî, *Esrâru'l-ÔArabiyye*, Dâru'l-Ufuqî'l-ÔArabiyye, ts., yy., s. 9; ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi sinâ'ati'l-iÔrâb*, tahk. İmîl Bedî'î Ya'Ôkûb, Dâru'l-kutubi'l-Ôilmiyye, Beyrut 1999/1420, s. 34; Ebu'l-Beğâ el-ÔUkberî, *et-Tebyîn Ôan mezâhibi'n-naĥviyyîn el-Bašriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, tahk. ÔAbdurrahmân b. Süleymân el-ÔUseymin, Mektebetü'l-Ôabikân, Riyad, 1420, s. 121-122; Taĥiyyuddîn Ebu'l-Hayr en-Naĥvî el-Yemenî, *el-Muĥni fi'n-naĥv*, Dâru's-şu'ûni's-şakâfeti'l-Ôâmmeh, Bağdad 1999, s. 87-88, c. 1, s. 119; İbn ÔAkîl, *Şerĥu İbn ÔAkîl*, Matba'atu's-sa'âde, Mısır, 1378/1958, c. 1, s. 15; Ebû Muhammed el-Batalyevsî, *Kitâbu'l-hulel fi islâhi'l-halel min Kitâbi'l-Cumel*, tahk. Sâ'îd ÔAbdulkerîm Su'ûdî, yy., ts., s. 60-62; İbn Manzûr, *Lisânu'l-ÔArab*, Dâru şadir, Beyrut 1414/1994, c. 14, s. 401 vd. (mad. " "); İbn Hişâm, *Şerĥu Şuzûri'z-zeheb*, ed-Dâru'l-mutteĥide, Dimeşek 1994, s. 19-20; eş-Şeyh Muştafâ el-Galâyînî, *Câmi'û'd-durûsi'l-ÔArabiyye*, el-Mektebetü'l-Ôašriyye, Beyrut 1402/1982, c. 1, s. 6; ÔAbbâs Ĥasan, *en-Naĥvu'l-vâfi*, Dâru'l-me'ârif, Kahire 1991-1992, c. 1, s. 26; Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, Vizyon Matb., Sivas 2006, s. 12-13.

ler ismin üç özelliğini ortaya koymaktadır: (1) Bir nesneye, bir olguya ad olabilmesi, (2) Zamanla ilişkisi bulunmaması, (3) Herhangi bir eylem, hareket ifade etmemesi.

İsmin alâmetleri şöyle sıralanabilir: Elif-lâm takısı ve tenvin alabilmesi; başına harf-i cer gelebilmesi; müsned-müsned-i ileyh olabilmesi vb.⁵ Bu alâmetlerden birini alan bazı câmid fiillerin isim olduğu ileri sürülmüştür ki, aşağıda bunlara yeri geldikçe değineceğiz.

2. Fiil

Câmid fiilleri tespit ederken fiilin tarifini ve özelliklerini bilmek gerekir. Basra Dil Ekolü'nün ileri gelen âlimlerinden Sibeveyh (ö.180/796), fiili türediği köke de dikkat çekerek "*Mastarlardan elde edilen türevler*" diye tanımlar; onu, geçmiş, henüz gerçekleşmemiş ve varlığını sürdürmekte olan diye üçe ayırır.⁶ Kûfe Dil Ekolü mensupları, mastarın fiilden müştak ve onun fer'î olduğu görüşünü benimseyerek,⁷ fiilin iştikâkta asıl olduğunu ileri sürerler. Fiillerin temel fonksiyonu ise hadesi (masdar anlamını), zamana (geçmiş, şimdiki ve gelecek) bağlı olarak anlatmaktır.⁸ Burada hades ve zamana delalet etme özelliği, fiilin temel özellikleri olarak ön plana çıkarmaktadır.

Türetildiği kök hakkında tartışmalar olsa da fiilin mâzî, muzâri ve emir olmak üzere üç sığasının olduğunda ittifak vardır.⁹ Kısaca bu fiillerin tanımla-

5 İsmi diğer özellikleri de şunlardır: Sıfat müştak isim, fâil, me'ûl, muzâfun ileyh ve münâdâ olabilmesi; tesniyesi, cemisi, terhimi, ismi taşıri ve ism-i mensubunun yapılabilmesi. Bk. ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, s. 34; el-Enbârî, *age*, s. 10-11; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, s. 19-20; el-Yemenî, *age*, c. 1, s. 97-112; es-Suyûtî, *Hem'ûl-hevâmi'û fi Şerhi cem'î'l-cevâmi'û*, tahk. Ahmed Şemsuddîn, Beyrut 1998-1418, c. 1, s. 24-29, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Dâru'l-kitâbi'l-Ârabî, Beyrut 1414/1993, c. 1, s. 9; Şimşek, *age*, 15.

6 Ebû Bısr b. Ösmân Sibeveyh, el-Kitâb, thk. Abdusselâm M. Hârûn, Dâru'l-kutubi'l-Öilmiyye, Beyrut, 1407/1987, c. 1, s. 12. Ayrıca bk. İbn Fâris, *es-Sâhibi fi fıkhu'l-luğa'l-Ârabiyye*, tahk. Ömer Fârûk et-Fabbâ'û, Mektebetu'l-me'ârif, Beyrut 1414/1993, s. 86; el-Yemenî, *age*, c. 1, s. 82; Emrullah İşler, "Arapça ve Türkçede Zamanlar –Karşıtsal Çözümleme-", *Nüşa*, Ankara Kış-2003, sayı: 8, s. 55.

7 Soner Gündüzöz, "Klasik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları", *Nüşa*, Ankara Kış-2003, sayı: 8, s. 87, dipnot 37.

8 ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, s. 311; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, tahk. Ahmed es-Seyyid, el-Mektebetu't-tevfikiyye, Kahire, ts., c. 3, s. 221; el-Ökberî, *age*, s. 139; İbn ÖAkîl, *age*, c. 1, s. 15; el-Yemenî, *age*, c. 1, s. 123; el-Batalyevsî, *age*, s. 66; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, s. 18; Hasan, *age*, c. 1, s. 46; Şimşek, *age*, s. 32.

9 Temmâm Hasan, *el-Luğatu'l-Ârabiyye ma'ânâhâ ve mebnâhâ*, ed-Dâru'l-beydâ, ts., s. 104, 105,

rını ve alâmetlerini vermek yerinde olacaktır.

Fiil-i mâzî sîgası ile geçmiş zamana bağlı olarak bir oluş ya da hareket bildiren kelimedir. Bu fiile müteharrîk tâ zamirinin ve müenneslik sâkin tâ'sının ve nûn-u vikâyenin bitişebilmesi alâmetleri olarak belirlenmiştir.¹⁰ Ayrıca onun mebnîliğini de, diğer fiillerden ayıran bir özellik olarak kabul edebiliriz.

Fiil-i muzârî konuşma anından önce, şimdiki ya da gelecek zamandan birisinde meydana gelen oluş ya da hareket bildiren fiildir. Onun temel alâmetleri ise şunlardır: Başına “ ” gelebilmesi; tesniye elifi ve cemi vâvı gibi zamirlerin bitişebilmesi; tekit nûnunun, “ ” gibi masdar edatının ve nûn-u vikâyenin bitişebilmesi; “ ” gibi şart edatlarının veya “ ” gibi cezm edatının kendisinden önce gelebilmesi; “ ” fiiller hariç, Kûfe Dil Ekolü mensuplarına göre mutasarrîf olması.¹¹ Ayrıca diğer fiillerden ayıran özellik olması sebebiyle merfûluğunu da bir alâmet olarak sayabiliriz.

“Yap, et” gibi muhataptan bir şeyin yapılmasını isteyen *emrin*, talep manası ile birlikte muhataba yâ'sını kabul etmesi ve tekid nûnuna bitişebilmesi temel alâmetleri olarak belirlenmiştir. Bu alâmetleri taşımadığında, özellikle de tekid nûnuna bitişmediğinde onun isim fiili olabileceği ifade edilmiştir.¹²

Fiiller sîgaları itibariyle bu şekilde üçlü sınıflandırmaya tabi tutulmasının yanında üç formunun gelip gelememesi yönüyle de *câmîd*, *mutasarrîf* olarak da tasnife tabi tutulmuştur.¹³ Bu iki kavramın sözlük ve terim anlamlarını açıklayalım.

Câmîd kelimesi, “ - - ” kökünden türemiş olup “*donmak, kan kurumak, sertleşmek, katılaşmak, koyulmak*” anlamlarına gelen “ ” fiilinin ismi fâilidir.¹⁴

241; İşler, *agm*, s. 57; Şimşek, *age*, s. 34.

10 Zemaşeri, *el-Mufaşsal*, s. 313; İbn Ya'ûiş, *age*, c. 3, s. 224; İbn ÓAkîl, *age*, c. 1, s. 21, 23-24; es-Suyûtî, *HemÓu'l-hevâmiÓ*, c. 1, s. 30; el-Enbârî, *age*, s. 11, 114; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, s. 24; el-Antâkî, *el-Muhît*, Dâru's-şarqî'l-ÓArabî, Beyrut ts., c. 3, s. 161; Hâsan, *age*, c. 1, s. 47.

11 el-Enbârî, *age*, s. 11, 114; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, s. 25; es-Suyûtî, *HemÓu'l-hevâmiÓ*, c. 1, s. 30-39; el-Antâkî, *age*, c. 3, s. 162; Hâsan, *age*, c. 1, s. 47-48.

12 İbn ÓAkîl, *age*, c. 1, s. 22-23; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, s. 24; el-Ġalâyînî, *age*, c. 1, s. 62; el-Antâkî, *age*, c. 3, s. 163.

13 es-Suyûtî, *HemÓu'l-hevâmiÓ*, c. 3, s. 5; el-Antâkî, *age*, c. 3, s. 171. Fiillerle ilgili başka tasnifler de yapılmıştır. Örneğin *lâzım* ve *müteaddî* gibi. Ayrıca *lâzım*, *müteaddî* ve *vâsita* fiiller (- gibi) şeklinde de tasnif edilmiştir. Geniş bilgi için bk. es-Suyûtî, *HemÓu'l-hevâmiÓ*, c. 3, s. 5.

14 İbn Manzûr, *age*, c. 3, s. 129-132 (md.). AĦmed Suleymân YâĦût mutasarrîf ve câmîd fiillerin isimlendirme problemini de ele almış; *câmîd* şeklinde kullanımının isabetli olmadığını be-

Mutasarrıf ise, “ - - ” kökünden türemiş olup “ileri geri hareket etmek, halden hale sokmak, serbest davranmak, hareket etmek, tasarruf hakkına sahip olmak” anlamlarına gelen “ ” fiilinin ismi fâili olup, *gayr-i mutasarrıf* ( ) da bunun olumsuz şeklidir.¹⁵

“*Mutasarrıf*” ve “*câmid*” kelimelerinin sözlük anlamı, bu fiillerin nitelikleri hakkında bize bazı ipuçları vermektedir. Ancak söz konusu fiillerin terim anlamı ile ilgili çeşitli tarifler yapılmış ve genelde de ikisi birlikte verilmiştir. Biz de zaman içerisinde yapılmış tariflerden birkaçını vereceğiz.

el-Yemenî *câmid*i şöyle tarif etmiştir: “*Câmid* fiiller, zamanla ilişkisi olmayan bir anlamı gösteren fiillerdir.”¹⁶ es-Suyûfî *mutasarrıf* ve *camidin* ikisini birlikte şöyle tarif etmiştir: “*Mutasarrıf*, zamanın değişmesi ile sîgası değişen fiildir ki, bunların sayısı çoktur. *Câmid* ise bunun aksidir ve az sayıdadır.”¹⁷ et-Tehânevî de tarifinde ikisini birlikte ele almıştır: “*Muzari*, meçhul, emir ve nehiy sîgalarının dışında ismi fâil, ismi mefûl gibi diğer çekimleri de gelebilen fiile *mutasarrıf*; bu sîgaları gelmeyen fiillere *câmid* veya *ğayri mutasarrıf* de-

lirtmiş ve nahivcilerin bu tür kelimelere hangi isimler verdiklerini tek tek zikretmiştir. Burada “*câmid*” teriminin benzer şekilde “*müşak olmayan*” anlamında kullanıldığını ve bunun da yanlış olduğunu belirtmiştir. Zira isimlerde *câmidliğin* zıt anlamlısı olan *müşaklık*, bir kelimenin başka kelimedenden türemesidir. Bu duruma göre *câmid*, başka kelimedenden türemeyendir. Bundan dolayı isimlerde *iştikâk* ve *cumud* vardır. *Tasarruf* ise bir kelimenin bir halden diğerine geçmesidir ki, bu özellikteki fiillere *mutasarrıf*, olmayanlara *ğayri mutasarrıf* denmektedir. Dolayısıyla *câmid* fiillere “*ğayri mutasarrıf*” ifadesini kullanmak yerindedir. Aksi durumda kavram kargaşası meydana gelecektir. Ayrıca bu fiiller, aslında başka bir kelimedenden türediği için bunlara “*câmid*” denemez. Çünkü bunlar, zamanı kesin olmayan bir süre içinde başka kelimelerden türemiştir. Bu açıdan da “*câmid*” ifadesi doğru olmaktadır. Dolayısıyla “*câmid*” yerine nahivcilerin cumhurunun da öteden beri kullandıkları “*ğayr-i mutasarrıf*” kullanmanın daha isabetli olacağını belirtir. Yarı *mutasarrıf* fiilleri de *şibhu'l-mutasarrıf* şeklinde adlandırır. O bu görüşlerini örnekler vererek izah eder (bk. Yâkût, *age*, s. 13-28, 197-198). Sa'îd el-Efgânî *câmid* kelimesinin verilmesini, bu kelimenin isim ve fiillerin *iştikâk*-tasriflerinde müşterek lafız haline gelmesine bağlamaktadır. el-Efgânî *mutasarrıf* fiil için de *ğayri câmid* kelimesini kullanmaktadır. (Sa'îd el-Efgânî, *el-Mûcez fî kavâidi'l-luğati'l-ÔArabiyye*, <http://www.midouza.net/vb/showthread.php?t=4426>, 22/07/2007). Biz de bu çalışmada *mutasarrıf* ve *câmid* terimlerini kullanmayı tercih ettik. Nitekim günümüzde yazılan birçok kitapta da her iki kavramın terim olarak yerleştiği görülmektedir. el-Ğalâyînî, Muhammed el-Antâkî gibi nahivciler de *mutasarrıf* ve *câmid* terimlerini kullanmayı tercih etmişlerdir. Bk. el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 54; el-Antâkî, *age*, c. 1, 171-172.

15 İbn Manzûr, *age*, c. 9, s. 191-194 (md.). Ahmed Suleymân Yâkût, *câmid* fiillere “*el-Ef'ôâlu ğayru'l-mutasarrıfe*” tabirini kullanmanın daha yerinde olacağını belirtmiştir. Bk. Yâkût, *age*, s. 7.

16 el-Yemenî, *age*, c. 1, s. 89.

17 es-Suyûfî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 13.

nir.”¹⁸ el-Ğalâyînî iki terimi detaylandırarak şöyle tarif etmiştir: “Câmid fiil, fiiller için kabul edilen hades ve zaman gibi iki fonksiyondan ayrı bir görev yerine getirmesi açısından harfe benzeyen fiillere denmektedir. Mutasarrıf fiil ise, câmidlikte yani ifade şekli tek sîga üzerine sabit olması, gerekliliği itibariyle harfe benzememektedir. Zira mutasarrıf fiil, zamanla bağlantılı olarak hadese delalet etmektedir. O zamanlardaki anlamları ifade etmek için bir şekilden diğerk bir şekle geçmeyi kabul eden bir fiildir.”¹⁹

Bu tariflerden hareketle aşağıda yaptığımız tespitler mutasarrıf ve câmid fiillerin belirlenmesi hakkında bize önemli bilgiler verecektir. Bundan dolayı mutasarrıf ve câmidliği belirleyen, özellikle camidlik sebepleri ile ilgili olarak şu temel çıkarımları yapabiliriz:

Mutasarrıf fiil üç zamanla alakası olan, buna bağlı olarak mâzî, muzâri ve emri gelen;²⁰ câmid fiil ise, zamanla ilgisi olmayan veya sadece mâzî, muzâri ve

18 Muhammed ÓAlî b. ÓAlî et-Tehânevî, *Keşşâfu isulâhâti'l-funûn*, Kahraman Yay., İstanbul 1404/1984, c. 2, s. 838. Ayrıca bk. Muhammed Süleymân el-Aşkar, *Muócemu Óulûmi'l-luğati'l-ÓArabiyye*, Muessetu'r-risâle, Beyrut 1422/2001, s. 129, 172.

19 el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 54.

20 Mutasarrıf fiiller *tâm* ve *gayr-i tâm* (Antuvân ed-Dahdâh, *Muócemu kavâóidi'l-luğati'l-ÓArabiyye*, Mektebetu Lubnân, Beyrut 1989, s. 113); tam mutasarrıf fiiller de *tam* ve *nakıs fiiller* olmak üzere iki kısma ayrılmış; *tam fiiller* de “ ” gibi mâzî, muzâri ve emir olmak üzere üç sîgada gelmişlerdir (bk. ÓAlî Ridâ, *el-MerciÓ fi'l-luğati'l-ÓArabiyye nahvîhâ ve şarfhâ*, Dâru'l-fikr, ts., c. 3, s. 24; el-Antâkî, *age*, c. 1, s. 171-172). “ ” gibi nakıs fiillerin mâzî, muzâri ve emir sîgası gelerek mutasarrıf kabul edilmiştir (b. el-Ğalâyînî, *age*, c. 3, s. 279; ÓAlî Ridâ, *age*, c. 1, s. 253). Bazı tam ve nakıs fiillerin ise mâzî-muzârisi veya muzâri-emir sîgaları gelmiş; bunlara da *gayr-i tâm* veya *yarı mutasarrıf fiiller* denmiştir. Yâkût bu fiilleri *şibhu'l-mutasarrıf* olarak adlandırmıştır (bk. Yâkût, *age*, s. 7, 151). Bu fiiller de “ - - ” gibi tam fiiller; “ - - - - ” (bk. el-Ğalâyînî, *age*, c. 2, s. 278; Ħasan, *age*, c. 1, s. 568; Yâkût, *age*, s. 45-48) gibi başına nefiy edatı gelen nakıs fiiller ve “ - - ” gibi mukarebe fiilleri olarak ayrıca tasnif edilmiştir (bk. el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 356; el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 62; Ahmed b. Muhammed el-Ħamlâvî, *Şeze'l-Óarf fi fenni's-şarf*, Dâru'l-keyân, Riyad, ts., s. 85; Ahmed Zekî Şafvet, *el-Kâmil fi kavâóidi'l-ÓArabiyye nahvîhâ ve şarfhâ*, Şerike mektebe ve matbaóa Muşafâ el-bâbî el-Ħalebî, Mısır 1393/1963, c. 1, s. 166; ÓAlî Ridâ, *age*, c. 3, 24, 253; el-Antâkî, *age*, c. 1, s. 171-172; M. Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi: Sarf*, İFAV, İstanbul 1995, s. 423; Hulusi Kılıç, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, Rağbet Yay., İstanbul 2005, s. 101). “ - - - - ” fiillerinin muzârisi ve Arap şiirinde “ - - - - ” şeklinde ismi fâillerinin gelmesi sebebiyle mutasarrıf olduğu da belirtilmiştir (bk. İbn ÓAkîl, *age*, c. 1, s. 289 (dipnot 1), 290-291; el-Antâkî, c. 2, s. 19; Ħasan, *age*, c. 1, s. 617; Yâkût, *age*, s. 51-54). Ahmed Zekî Şafvet “ - - - - ” fiillerinin tam fiil olabileceğini söylemiştir (bk. Şafvet, *age*, c. 1, s. 167-168). Suyûtî *HemÓu'l-hevâmî*'de “ , ” fiillerinin sadece emir sîgasın kullanıldığı için câmid sayıldığını; çünkü bunların mâzî, muzâri ve masdarının kullanımının yaygın olmadığını ifade etmiştir (bk. es-Suyûtî, *HemÓu'l-hevâmî*, c. 3, s. 278, *el-Eşbâh*, c. 1, s. 16). el-Ğalâyeynî bunun

emrinden birisi gelen yani tek zamanlı fiildir. Mutasarrıf fiil, hadese delalet eden, dolayısıyla masdarı olan; câmid fiil ise masdarı olmayandır. Mutasarrıf fiil zaman ve hadese delalet etmesi yönüyle harfe benzemeyen fiil; câmid fiil hadese ve zamana delalet etmemesi yönüyle harfe benzeyen fiildir.²¹

Bir kısım câmid fiiller, harf boyutunda tartışmalara konu olmuş ve aşağıda da belirtildiği üzere harfe benzemelerine rağmen harften ziyade câmid fiiller olarak kabul etmenin daha isabetli olduğu ortaya çıkmıştır. Harfe benzerlik bağlamında câmid fiilleri, İngilizce'deki *yardımcı fiillik* (helping verb)²² ve "can, could, shall, should, will, would, may, might, must, ought to" gibi "defective verbs" (nakıs fiiller, çekimi yapılamayan fiiller) yani modallık²³ bağlamında düşünebiliriz. Zira bu kelimelerle tam anlamlı cümle yapabilmek için başka fiiller kullanılmıştır. Meselâ, "He can speak Arabic (O Arapça konuşabilir)" cümlesinde olduğu gibi "can" kelimesinden sonra "speak" fiili gelmiştir. Arapça'da da " " ve benzerleri, başlama fiilleri, bir kısım edatlar ve zarflar, yardımcı fiillerden sayılmışlardır.²⁴ " - " gibi başlama fiillerinden sonra

tam bir gaflet olduğunu; muzâriyelerinin kullanıldığını, bu iki fiilden " "nun muzârisinin daha fasih kabul edildiğini belirtmiştir. Zira Kur'an'da yirmi küsur yerde kullanılmıştır (bk. İbn Manzûr, *age*, c. 5, s. 281,282 (md. " "), c. 8, s. 380-381 (md. " "); el-Ğalâyîni, *age*, c. 1, s. 62-63). İbn Cinnî mâzîsinin gelmesini şâz olarak kabul etmiş, ancak mâzîsi gelse bile " " manasında olduğunu söylemiştir (bk. İbn Cinnî, *el-Hasâîs*, tahk. Muhammed ÖAlî en-Neccâr, Dâru'l-Kutub, Mısır 1446/1986 c. 1, s. 100-101, 268; Yâkût, *age*, s. 152). Bu fiil, fiil ölümü çerçevesinde de ele alınmış, mâzîsinin öldüğü kabul edilmiş yani terk edilmiştir. Sibeveyh bunun yerine " " mazi fiilinin kullanıldığını belirtmiştir. Aynı zamanda bu fiilin " " şeklinde masdarı da kullanılmıştır (bk. İbnü'l-Kûtiyye, *Kitâbu'l-Ef'âl*, tahk. ÖAlî Fûde, Kahire 1993, s. 160; es-Sâidî, *agm*, s. 9, www.iu.edu.sa/Magazine/107/9.htm). Yukarıda da geçtiği gibi Yâkût bu fiillerin *şibhu'l-mutaşarrif* olduğunu söyleyerek, câmid olmadığını belirtmiştir.

21 Basra Dil Ekolü mensuplarına göre câmid fiiller, taşıdıkları alâmetlerle fiil oldukları kesinleştiğinde aslı itibarıyla zamana delalet etmesi gerekir. Ancak daha sonra (gayri talebi) inşâ amacıyla zamandan soyutlanır. Bir şeyin geçici bir gerekçeden dolayı delalet ettiği anlamdan uzaklaşması, onu aslından (yani fiilliliğinden) dışarı çıkarmaz. Bk.. el-Yemenî, *age*, c. 1, s. 93.

22 Türkçe'de yardımcı fiil, isim soyundan gelen iş, hareket, oluş, kılış anlamı veren ve asıl görevi bu olan fiillere denir. Yardımcı fiiller arasında *etmek*, *eylemek*, *kılmak* gibi fiiller sıralanabilir. Meselâ, arz etmek, memnun etmek, var olmak gibi. Burada yardımcı fiil oluşturabilmek için bir isim ve fiilin bir araya geldiği; birleşik (öbek) fiili oluşturur (bk. Tahir Necat Gencan, *Dilbilgisi*, Kanaat Yay., İstanbul 1978, s. 167-170; H. İbrahim Delice, "Yüklem Olarak Türkçede Fiil", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sivas Aralık-2002, c. 26 sayı: 2, s. 192-193). Bundan dolayı İngilizcedeki yardımcı fiille herhangi bir benzerliği yoktur.

23 Yâkût, *age*, s. 8.

24 Vecdi Akyüz, *Arapçada Fiil Kipleri ve Yardımcıları*, İFAV, İstanbul 1996, s. 9-10; İşler, *agm*, s. 60.

fiili muzariye ihtiyaç duyulmuştur. İngilizce'de "değildir" anlamını, şahsa göre "amn't, aren't, isn't" yardımcı fiilleri ifade etmiştir. Arapç'da da bu anlamı " " vermiştir. Bu durumda câmid fiillerin, İngilizcede karşılığının hem yardımcı fiil hem de defective fiilleri olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak " (getir)" ve " (gel)" gibi fiiller emir manasını içerdiğinden bu çerçevede incelenememektedir. Dolayısıyla câmid fiillerin tamamı, yardımcı ve defective fiil olarak görülmemektedir.

Mutasarrıf fiil, muzârisinin gelmesine bağlı olarak meçhul, emir, nehiy, ismi fâil, ismi mef'ûl sîgalarına çevrilebilmektedir. Câmid fiil ise tek formlarının gelmesi sebebiyle bu sîgalara çevrilememektedir. Dolayısıyla bu fiillerin söz konusu sîgaları gelmemektedir.

İbn Cinnî (ö.392/1002), Arap dilinde bir fiili mutasarrıflıktan çıkararak olgulardan birisinin, fiilin mübalağa manasını ifade etmesi olduğunu belirtmektedir. Ona göre, " - " gibi medh ve zem ve taaccüb gibi fiiller, bu amaçla kullanılmaktadır.²⁵ İbn Cinnî'nin bu ifadesinden fiilin aslî sîgasından çıkarak bir şekilde anlam kaymasına²⁶ sebep olduğu; el-Ĥalvânî'nin de dediği gibi bu şekilde sîgasının donduğu yani tekdüze kaldığı anlaşılmaktadır.²⁷

Yukarıda da geçtiği gibi Yâkût, her fiilin bir kökten türediğini belirtmektedir. Ona göre, zaman içerisinde bu fiilin sîgalarından sadece birisi kullanılmış, diğerleri ise kullanılmayarak ölüme mahkum olmuştur. Dolayısıyla fiilin bazı sîgalarının ölümü, câmidlik sebebi olmaktadır. Fiil ölümü ile ilgili makale yazmış olan Ö Abdurrezzâk b. Ferrâc es-Sâ'îdî, bir kısım câmid fiilleri örnek vererek diğer sîgalarının ölümünün gerçekleştiğini belirtmiş, ancak câmidlikle ilgisini kurmamıştır.²⁸ Onun fiil ölümünün câmidlikle ilişkisinden bahsetmemesini

25 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. 3, 48; el-Enbârî, *age*, s. 121; es-Suyûtî, *Hemû'l-hevâmi*, c. 1, s. 413. Aynı şekilde İbn Cinnî mübalağa amacıyla bir kısım sülâsi fiillerin " " veznine çevrildiğini belirtir; örnek olarak da " - " fiillerini verir. Bk. İbn Cinnî, *Hasâis*, c. 2, s. 350-351.

26 Fiil çekimlerinde kullanılan kip ve zaman ekleri her zaman kendi anlamlarında kullanılmaz. Bu ekler birbirlerinin yerlerine de geçebilir. Elbette bu, cümlenin anlamıyla ilgilidir. Kısaca, cümlede yüklem çekimlendiği kip veya zamanla işin yapıldığı kip veya zamanın farklı olmasına *anlam kayması* denir. Bk. <http://www.bilgicik.com/tag/Anlam-kaymasi/>, 12 Aralık 2007.

27 Muḥammed Hayruddîn el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fî Ŗilmî's- sarf*, Dâru'l-Meomûn li't-turâs, Beyrut 1407-1987, s. 84.

28 es-Sâ'îdî bir kısım fiiller hariç, tek formu gelen fiillerin diğer sîgalarının ölmüş olduğunu belirtir. Ona göre fiil ölümleri altı kısma ayrılır: 1. Sadece mâzîsi ölenler. 2. Sadece muzârisi ölenler. 3. Sadece emri ölenler. 4. Sadece mâzî ve muzârisi ölenler. 5. Sadece mâzî ve emri ölenler. 6. Sadece muzâri ve emri ölenler. O sadece mâzîsi ölenlere muzâri ve emri gelen " - / " fiillerini; sadece muzârisi ölenlere (bulamadığı için) örnek vermez; sadece emri

anlayabilmiş değiliz.

Arapça'da tek şahıslı gelen fiiller vardır. Sadece Allah'ı fâil olarak alan ve O'na delalet eden zamirle birlikte kullanılan " " fiili ile mâzî-muzâri müfred sîgası gelen ve meteorolojik olayları ifadede fiiller, bu türdendir.²⁹ Bundan dolayı bu fiiller, tek sigada gelerek camid sayılır.³⁰ Harflerden önce mamüllerin gelmesi mümkün değildir. Taaccüb, medh ve zem gibi fiillerin mamüllerinin takaddüm edememesi de bu fiillerin harflere benzemeleri sebebiyledir. Bu fiillerde takdimin olmaması, onların câmidliği için bir sebep sayılır. Ancak daha çok câmidlik sebeplerine, fiilleri incelerken yer vereceğiz. Biz bu tartışmalarda makalenin hacmini aşmamak için sadece temel sayılabilecek câmid fiilleri inceleme konusu yaptık, diğerlerine yer vermedik.

3. İsim Fiili

İsim fiili, "fiil manası taşıdığı halde fiillik alâmetlerini taşımayan kelimeler şeklinde" tarif edilmiştir. Bu fiiller " (uzak oldu)" gibi mâzî manasına gelenler; " (şaşıyorum)" gibi muzâri ve " (sus)" gibi emir manasına gelenler olmak üzere anlam açısından üç kısma ayrılırlar.³¹ " " gibi fiiller, fiil alametlerini taşıyıp taşıyamaları açısından isim fiili ve câmid fiil tartışmasında yer almıştır.

4. Harf

Harf, "başka bir kelimeyle beraber anlam ifade etmesi için cümlede yer alan kelimedir",

---

ölenlere nakis fiillerden " - ", mukarebe fiillerden husûli olanlardan " - / - " ve başlama fiillerden " - / - " fiillerini; sadece mâzî ve muzârisi ölenlere " - " gibi fiillerini; sadece mâzî ve emri ölenlere " " fiilini ve sadece muzâri ve emri ölenlere " " fiillerini örnek olarak verir. Fiil ölümünü, mâzî fiili iştikâk noktası kabul ederek fiillerin tek veya iki forma düşmesinin meydana getirdiği görülüyor. Câmid fiillerin de sadece bir veya iki formu kullanılmaktadır. Dolayısıyla fiil ölümü sebebiyle câmidlik meydana geldiğini söyleyebiliriz. Bk. ÓAbdurrezzâk b. Ferrâces-SâÓidî, "Mevtu'l-elfâz", www.iu.edu.sa/Magazine/107/8.htm, 15/09/2001.

29 Çörtü, *age*, s. 42; Kılıç, *age*, s. 102.

30 es-Suyûtî, *el-Eşbâh*, c. 1, s. 92.

31 İsim fiillerin semâi, *mürtecel*, *menkûl* ve *ma'dûl* (kıyâsî) olmak üzere çeşitli tasnifleri de yapılmıştır. Daha geniş bilgi için bk. İbn ÓAķil, *age*, c. 1, s. 24-25, c. 2, s. 235-236; İbn Sîde, *el-Muhaşşas*, Dâru'l-kutubi'l-Óilmiyye, Beyrut, ts., c. 17, s. 116-120; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, s. 512-525; el-Āalâyîni, *age*, c. 1, s. 158-159; Şafvet, *age*, c. 2, s. 238-249; el-Antâkî, *age*, c. 1, s. 217-218; Ĥasan, *age*, c. 1, s. 49, 56, 64; Selim en-NaÓimî, "Arapçada İsim Fiilleri", çev. Ali Yılmaz, *CÜİFD*, Sivas 2001, sayı: V/1, s. 380.

şeklinde tarif edilmiştir.³² Bir kısım câmid fiiller, harfler gibi hadese ve zamana delalet etmemesi, sadece cümle içerisinde kelime ve cümlelerdeki ilişkileri düzenlemesi, fiilin öncesine gelmesi, fiil özelliği taşınamaması sebebiyle harfe benzetilmiş³³ veya harf olarak kabul edilmiştir. Ancak bu konu nahivciler arasında tartışmalara yol açmıştır.

İsim, fiil ve harflerden oluşan bir kelime grubu, farklı bir yaklaşımla ele alınarak onlara *hâlife* (ünlem) adı verilmiştir. Bu fiiller için hâlife tabiri, bir görüşe göre el-Ferrâô (ö.207/822), diğer bir görüşe göre Ahmed b. Şâbir veya İbn Câbir tarafından kullanılmıştır.³⁴ Temmâm Hâssân bu tabiri tekrar gündeme getirmiş, söz konusu edilecek kelimelere duygusal etkilenme sonucu meydana gelmesi sebebiyle *hâlife* (ünlem, exclamation) adının verildiğini söylemiş³⁵ ve dört kısma ayırmıştır: *Hâlifetu'l-ihâle* (isim fiiller),³⁶ *hâlifetu's-sâvot* (eşya ve hayvanlardan sadır olan sesler),³⁷ *hâlifetu't-taaccub* (iki taaccüb fiili)³⁸ ve *hâlifetu'l-medh ve'z-zemm* (medh ve zem fiilleri).³⁹ Taaccub ve medh-zem gibi câmid fiillerin bir kısmı taşıdıkları anlam sebebiyle *hâlife* olarak değerlendirilebilir.

İsim, fiil, harf, isim fiili tarifleri ve âlâmetlerini zikrettikten sonra bir kısım câmid fiillerin bu noktada tartışma konusu yapıldığını gördük. Biz de konuyu tam ve nakıs fiiller ana başlığında sunmayı istedik.

32 el-Enbârî, *age*, s. 12; el-Yemenî, *age*, c. 1, s. 89, 172; İbn ÓAqîl, *age*, c. 1, s. 15; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zehab*, s. 18; Hâsan, *age*, c. 1, s. 66-68.

33 es-Suyûtî, *HemÓu'l-hevâmiÓ*, c. 1, s. 30; el-Enbârî, *age*, s. 11, 114.

34 es-Suyûtî, *HemÓu'l-hevâmiÓ*, c. 3, s. 82-83; Şimşek, *age*, 10, 24.

35 Hâssân, *age*, s. 113-118; Şimşek, *age*, 10, 24.

36 Hâssân, *age*, s. 113-116; Şimşek, *age*, 10, 25-26.

37 Hâssân'ın *Hâlifetu's-sâvot* çerçevesinde ele aldığı "eşya ve hayvanlardan sadır olan sesler"e konumuzla ilgili bir yönü olmadığı için burada yer vermedik.

38 Hâssân, *hâlifetu't-taaccüb* " / " şeklinde gelen iki taaccüb fiilinin duygusal etkilenme sonucu kullanılan beğeni, şaşkınlık, tiksinti gibi anlamlar ifade eden ve biçimsel olarak değişmeyen tek tip üsluplar olduğunu belirtir. Bk. Hâssân, *age*, s. 114-115; Şimşek, *age*, 26.

39 Hâssân, *hâlifetu'-medh ve'z-zemm* le medh ve zem fiillerini kasteder. O nahivcilerin bu kalıpların isim ve fiil olduğuna dair görüşlerini zikrettikten sonra ileri sürülen delillerin isimlik ve fiilliklerini göstermeyebileceğini; bu kelimelerin anlık duygusal etki ve tepkinin sonucu olarak medh veya zem için kullanılan inşâî üsluplar olduğunu ve zamanla bağlantılarının bulunmadığını belirtir. Bk. Hâssân, *age*, s. 115-116; Şimşek, *age*, 27-28.

B. Tam Fiillerden Câmid Olanlar

Burada tam câmid fiillerden mâzî, muzâri, mâzî-muzâri ve emir sîgalarında gelenler incelenecek; bunların câmid fiil, isim, isim fiili ve harf çerçevesinde yapılan tartışmaları ele alınacaktır.

1. Mazi Fiiller

a. fiili, “çoğalmak, artmak” manasına gelen “ - - ” kökünden ( ) türemiş bir kelimedir. Aynı kökten türeyen “ ” fiili, “ ” harf-i cerleri ile müteaddî olarak bir şeyin artması için “hayırla dua etmek” manasına gelirken “ ” fiili de bu kökten gelerek “mukaddestir, münezzehdir, yücedir” anlamında kullanılır. Bütün hayır ve bereketlerin gerçek sahibi Allah olması sebebiyle Kur’an’da da geçen “ ” fiili sadece O’nun için kullanılmış;⁴⁰ bundan dolayı da tek şahıslı fiil haline gelmiş ve câmid bir fiil olarak kabul edilmiştir.⁴¹ Zira Allah ne sadece geçmiş, ne de sadece gelecekte yücedir. O’nun yüceliği zamanla sınırlı değildir. Kur’an’da da benzer şekilde “ ”⁴² benzeri ayetlerde olduğu gibi “ ” de aynı anlama sahiptir.⁴³

Bu fiile “ ” şeklinde olduğu gibi muhatap zamirinin ve “ ” cümlesinde olduğu gibi sâkin tâ’nun bitişmesi; son harfinin fetha üzere mebnî olması ve kelimenin fiil vezninde gelmesi onun fiilliğini kesin olarak ortaya koymaktadır.⁴⁴ Buradaki fiillere zamir ve sâkin tâ da bitişse de onun sadece Allah için kullanıldığı görülmektedir.

b. kelimesi, “az olmak” manasında “ - - - ” şeklinde mâzî, muzâri ve masdarı gelerek mutasarrıf;⁴⁵ fakat menfî mâzî, yani nefiy edatı “ ” anlamında gelerek câmid mâzî fiil olarak kabul edilmektedir.⁴⁶ Şairin “

40 Yaḥyâ b. Ziyâd el-Ferrâô, *Me’âni’l-Kur’ân*, tahk. Aḥmed Yûsuf Necâtî- Muḥammed ÓAlî Neccâr, Dâru’s-surûr, Beyrut, ts., c. 1, s. 262; Ebu’l-Ḳasim el-Ḥuseyn b. Muḥammed er-Râġib el-İşfehânî, *Mufredatu’l-fâzî’l-Ḳur’ân*, neşr. Muḥammed Seyyid Ğeylânî, yy., ts., s. 44; İbn Manzûr *age*, c. 10, s. 396.

41 el-Ġalâyînî, *age*, c. 1, s. 54; ÓAlî Ridâ, *age*, c. 3, s. 23; el-Antâkî, *age*, c. 3, s. 171.

42 “Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir”, Nisâ, 4/23.

43 Yâḳût, *age*, s. 163.

44 el-Ferrâô, *age*, c. 2, s. 262.

45 İbn Manzûr *age*, c. 11, s. 563 (md. “ ”).

46 es-Suyûtî, *Hem’û’l-hevâmi’*, c. 3, s. 13; el-Ġalâyînî, *age*, c. 1, s. 56; el-Antâkî, *age*, c. 3, s. 171; Yâḳût, *age*, s. 164; el-Efġânî, *age*, <http://www.midouza.net/vb/showthread.php?t=4426>. “ ” fiili, câmid fiil olarak kabul edildiğinde fâili ref eder; fâilin peşine de “ ” (Adam bir

" şiiirinde geçtiği gibi kendisine zâid mâ bitiştiği halde öncesine nefiy edatı gelen nakıs " " fiilinin başına gelmesi⁴⁷ ve Kur'an'da bu kökten türeyen " " kelimesinin " (İman etmezler)" şeklinde olumsuz mana taşınması⁴⁸ " " fiilinin menfi mâzî manasını pekiştirmektedir. Fiilin sonunun fetha üzere mebnî olması, fiil olduğunu ortaya koymaktadır.

Nahivcilerden " " fiiline bitişen mâ'yı masdariyyeyi ve sonraki gelen cümleyi fâil kabul edenler olmuştur. Bu durumda " "dan sonra mâzî ve muzâri fiil gelebilmektedir. Meselâ, " (Bunu az/nadir yaptım)", " (Bunu az/nadir yaparım)" gibi.⁴⁹ Ancak bir kısım nahivciler bu mâ'yı zâide kabul eder, fiili amelden düşürür, anlamı tekit eder ve bundan sonra da fiil cümlesi gelir. Ancak şiir zaruretinden dolayı ismin geldiği de olur.⁵⁰ Burada "az olmak" manasına gelen " " fiilinin menfi mâzî manasını ifade etmesi sebebiyle nefiy harfine benzemekte, dolayısıyla câmid fiil kabul edilmektedir. Ayrıca kendisine mâ'yı zâidenin bitişmesiyle de harfe benzemektedir.

c. " " kelimesi, " / - - " şeklinde mâzî, muzâri ve masdarı gelerek "yıkılmak, devirmek" anlamlarına gelmiş ve mutasarrıf fiil olarak kabul edilmiştir.⁵¹ Ancak "yetmek, kafi gelmek, ağır gelmek, mükemmel olmak" gibi anlamlara gelen ve medh bildiren câmid bir fiil olarak kabul edilmiştir. Söz konusu fiil, mâzî gibi üç harfli ve sonunun fetha üzere mebnî olması ve "

" örneklerinde olduğu gibi tesniye, cemi, müzekker ve müennes sîgalarında kendisine zamir bitişmesi onun fiilliliğini; müfred müzekker mâzî sîgasında kullanılması da câmidliğini ortaya koymaktadır.⁵²

şey yapmadı)" " (Adamlar böyle bir şey yapmadılar)" örneklerinde olduğu gibi sıfat olarak fiil cümlesi gelebilir. " (Çok az kişi ülkesine yardımdan geri kaldı)" cümlesinde olduğu gibi de fâil, mevsul ismi de olabilir. Bk. es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 13; el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 55-56; ÓAlî Rıdâ, *age*, c. 3, s. 24.)

47 Nesâî, *Cumu'ûa*, 31; Dârimî, *Muqaddime*, 31. Ayrıca bk. İbnu'l-Eşîr, *en-Nihâye fi ğarîbi'l-hâdiş*, *Muessesetu matbû'âtî ismâ'îliyyân*, Kum, ts., c. 4, s. 104; el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 56.

48 el-İşfehânî, *age*, s. 410; el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 56.

49 el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 55-56; ÓAlî Rıdâ, *age*, c. 3, s. 24.

50 İbn Manzûr *age*, c. 11, s. 564; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 13; el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 55-56; ÓAlî Rıdâ, *age*, c. 3, s. 24; el-Antâkî, *age*, c. 3, s. 171. Aynı mâ, " " şeklinde diğer fiillere bitişir ve benzer işlev görür. Bk. el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 55-56; ÓAlî Rıdâ, *age*, c. 3, s. 24; el-Efğânî, *age*, <http://www.saaaid.net/bookopen.phpcat=90&book=1523>.

51 İbn Manzûr, *age*, c. 3, s. 433 (md. " ").

52 İbn Manzûr, *age*, c. 3, s. 433; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 13, 14; ÓAlî Rıdâ, *age*, c. 3, s. 24; el-Antâkî, *age*, c. 1, s. 171; el-Efğânî, *age*,

“ ” fiilinin öncesine “ ” örneğinde olduğu gibi te’kit lâm’ı gelerek Arap kelimelerinde kullanıldığı; bir kişinin dayanıklılığı ve kuvvetini ifade ederken bu sîgaya başvurulduğu söylenmektedir. İbnu’l-Eşîr (ö.606/1209) ise “ ” kalıbının “ ” şeklinde taaccüb manasına geldiğini belirtmekte⁵³ şu hadisi örnek vermektedir: Ebû Leheb Hz. Peygamber’i kastederek: “
(Arkadaşımız sizi ne kadar da büyümüş!) dedi.”⁵⁴

Arap dilcilerinden bu kelimeyi “ ” e benzeterek onun masdar yani isim olduğunu kabul edenler de vardır. Bu durumda kelime medh (mükemmel) anlamına gelmekte; müfred, tesniye ve cemisi için tek sîgası kullanılmakta ve irabta sıfat olarak kendisinden önceki kelimeye tabi olmaktadır. Meselâ, “
(Bu mükemmel bir adamdır)”, “ (Mükemmel kadının yanından geçtim)”, “ (Mükemmel iki adama ikram ettim)” gibi.⁵⁵

Yukarıda verilen bilgilerden şu sonuç çıkarılabilir: “ ” fiili, kendi asıl anlamında mutasarrıf kabul edilmiş; asıl anlamın dışında medh için kullanılarak sadece mâzî müfred müzekker sîgada gelmiş ve dolayısıyla câmid kabul edilmiştir. Farklı bir kullanımında isim gibi kabul edilmiş; bu durumda dahi sıfat olarak kendisinden önceki kelimeye sadece irab yönüyle tabi olmuş, diğer yönlerden uyum sağlamamıştır.

d. fiili, “ - - - - ” “yalanlamak, hile yapmak, yanıltmak” anlamlarında mutasarrıf;⁵⁶ fakat “gerekli olmak ve bir şeyi yapmaya sarılmak” anlamları ile câmid fiil olarak kabul edilmiştir. Bu tartışmaların daha ziyade “
(Size hac yapmak gerekir/hac yapmaya sarılm)”⁵⁷ gibi hadisler üzerinden yapıldığı görülmektedir. Bu hadiste geçen “ ” kelimesinin son harekesinin anlamı belirlemede önemli bir rolü olmuştur. “ ” kelimesinin merfû olması halinde “gerekli olmak”; mansub olması durumunda ise “teşvik etmek (sarıl)” anlamı ifade ettiği;⁵⁸ dolayısıyla bu anlamları ile fiilin muzâri, masdar, ismi

<http://www.midouza.net/vb/showthread.php?t=4426>.

53 İbnu’l-Eşîr, *age*, c. 5, s. 250.

54 İbnu’l-Eşîr, *age*, c. 5, s. 250; İbn Manzûr, *age*, c. 3, 433; el-Ğalâyîni, *age*, c. 1, s. 58; ÓAlî Ridâ, *age*, c. 3, s. 24; Yâkût, *age*, s. 196.

55 İbn Manzûr, *age*, c. 3, s. 433; el-Ğalâyîni, *age*, c. 1, s. 58; Yâkût, *age*, s. 196.

56 Bk. İbn Manzûr, *age*, c. 1, s. 704-705 (md. “ ”).

57 İbnu’l-Eşîr, *age*, c. 4, s. 158.

58 “ ” fiili bu anlamları ile kullanıldığı ilk zamanlardan itibaren unutulmaya terk edildiği gibi (bk. Yâkût, *age*, s. 158), günümüz Arapça’sında da kullanılmamaktadır. Bk. ÓAlî Ridâ, *age*, c. 3, s. 24.

mef'ûlünün gelmediği diğer bir ifadeyle mutasarrıf olmadığı belirtilmiştir. Şu hadislerde de aynı anlamlarda kullanılmıştır: “ (Size umre gerekir/umreye sarılın)”, “ (Sizin cihat yapmanız gerekir/cihada sarılın)”, “ (Üç 'şey için' yolculuğa çıkmanız gerekir/üç 'şey için' yolculuğa çıkmaya sarılın)”⁵⁹

ez-Zemaşerî (ö.528/1134) de “ ” hadisi üzerinden bu fiilin câmidliğini ve isim fiilliğini belirlemektedir. Ona göre, “ ” kelimesi merfû olması halinde fiili “*gerekli olmak*” manasında câmid fiil; mansub olması durumunda ise “ ” kelimesi mef'ûl olur; fiil “ (sarıl, yapış)” manasında isim fiilidir.⁶⁰ Yâkût ise “ ” fiilinin asıl anlamı ile ilişkisini günümüz halk Arapça'sında (âmmîcede) yaygın olarak teşvik manasında kullanılan isim fiili “

(*Bunu yapmazsan sana haram olsun!*)” kalıbı arasında bir ilişki kurar; “ ” cümlesinin “... *yapmazsan yalancı olasin*” manasına geldiğini ve bu iki kalıp arasında kuvvetli bir ilişki olduğunu ileri sürer.⁶¹

“ ” kelimesinin mâzî fiil gibi üç harfli ve son harfinin fetha üzere mebnî olması, isim fiillikten uzaklaştırmakta ve onun fiilliğin ortaya koymaktadır. Fiilin asıl anlamının dışında kullanılması da, câmid fiil olarak kabul edilmesini pekiştirmektedir.

e. : “ ” kelimesi, “ - - ” şeklinde “*düşmek, yıkılmak, devrilmek*” anlamında mutasarrıf olmakta;⁶² ancak “ ” ve “ ” harf-i cerleri ile “ ” ve “ ” şeklinde “*pişman oldu, hayret etti, zelle yaptı, hata etti*” manalarında her zaman meçhul mâzî müfred müzekker sîgada gelerek câmid sayılmaktadır.⁶³ Kur'an'da da “ ” harf-i cerri ile şöyle geçmektedir: “

(... *pişman olduklarında...*)”⁶⁴ Fiilin bu şekilde kullanımı, daha önce Arap-

59 İbnu'l-Îşîr, *age*, s. 65; İbnu'l-Îşîr, *age*, www.almeshkat.net; İbnu'l-Eşîr, *age*, c. 4, s. 158; İbn Manzûr, *age*, c. 1, s. 709-710; Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 14; el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 58, 59, 61; ÖAli Ridâ, *age*, c. 3, s. 24; el-Antâkî, *age*, c. 1, s. 171-172; Yâkût, *age*, s. 156-157; el-Efgânî, *age*, <http://www.midouza.net/vb/showthread.php?t=4426>.

60 İbnu'l-Eşîr, *age*, c. 4, s. 158; İbn Manzûr, c. 1, s. 709-710.

61 Yâkût, *age*, s. 160.

62 İbn Manzûr, *age*, c. 7, s. 316 (md. “ ”).

63 İbnu'l-Îşîr, *age*, s. 73; İbn Manzûr, *age*, c. 7, s. 318; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 13, 14; el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 57; el-Antâkî, *age*, c. 1, s. 171.

64 A'râf, 7/149. “ ” kalıbı, ilk defa Kur'an'da, hakikat olmaktan çok, elden kaçırılanlara karşı pişmanlık, şaşkınlık, acizlik ve üzüntüden kinaye olarak zikredilmiştir. Zaman zaman “ ” şeklinde malum sîgada da kullanılabilir. Bk. es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 14; el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 57.

lardan işitilmediği söylenmektedir.⁶⁵ Kelimenin mazi fiil gibi meçhul sâgada gelmesi ve son harfinin fetha üzere mebnî olması, fiilliğini ortaya koymaktadır. Bu fiilin asıl anlamını yitirerek anlam kaymasına uğraması ve tek mâzî meçhul sîgada gelmesi, câmid fiilliğini ortaya koymaktadır.

f. İstisnâ Fiilleri

“ - ”⁶⁶ ve “ - ”⁶⁷ gibi istisnâ anlamı taşıyan kelimelerin câmid fiilliği ve harfliği tartışma konusu olmuştur.

- - : Öncelikli olarak “ - ” kelimesinin “ - - - ” şeklinde “boş olmak, bulunmamak” gibi anlamlarında mâzî, muzâri, masdarı gelerek mutasarrıf;⁶⁸ aynı şekilde “ - ”nın da “ - - ” şeklinde “koşmak, uzaklaşmak, aşmak” gibi anlamlarda müteaddî mutasarrıf fiil⁶⁹ olarak kabul edildiğini söylememiz gerekir. Ancak istisnâ edatı anlamı taşımaları, tartışmalara sebep olmuştur.

Aralarında el-Ahfeş (ö.221/836) ve İbn Hişâm'ın (ö.761/1360) da olduğu bazı nahivciler, bu iki kelimeyi kendisinden sonraki ismi cer etmesi sebebiyle

65 el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 57; Yâkût, *age*, s. 168.

66 Hâsan, *age*, c. 1, s. 354. “ - ” kelimesi de farklılıklarıyla birlikte “ - - ” gibi benzer tartışmalara konu olmuştur. Makalenin hacmini aşmaması için bu fiille ilgili tartışmalara yer vermedik.

67 “ - - ” istisna edatları olduklarında da nakıs fiil olarak kabul edilmiştir. Kûfe Dil Ekolü mensuplarından İbn Keysân ise “ - - ” cümlesinde olduğu gibi istisnâ edatı olarak kabul edildiğini belirtir. “ - - ” istisna edatı olduğu zaman yine nakıs fiil olarak kabul edilir; ismi, müstetir, haberi ise kendisinden sonra gelen mansub isim olur. Böyle bir durumda “ - - ” da istisna edatı ve irabı da aynı olur. Meselâ, “ - - - ” gibi (bk el-Enbârî, *age*, s. 213; İbn ÓAķıl, *age*, c. 1, s. 521-522; es-Suyûtî, *HemÓu'l-hevâmiÓ*, c. 2, s. 215; Hâsan, *age*, c. 2, s. 358-359; el-Ħalvânî, *age*, s. 87). Basra Dil Ekolü mensupları ise bu görüşü kabul etmez; böyle bir durumda ismi ve haberini mahzuf kabul ederler (bk. es-Suyûtî, *HemÓu'l-hevâmiÓ*, c. 3, s. 186.) İstisna edatı olarak kullanıldığında her ikisi de câmid fiil olarak kabul edilmiştir. (es-Suyûtî, *HemÓu'l-hevâmiÓ*, c. 2, s. 214-215; Yâkût, *age*, s. 32-33). Bu durumda her iki fiilin hades manası ifade etmemesi, tek sîgada gelmesi ve asıl anlamı dışında kullanılarak sîgasının değişmemesi, bunların câmid fiil sayılmasına sebep olmuştur.

68 İbn Manżûr, *age*, c. 14, s. 237-238 (md. “ - ”).

69 İbnu'l-Ķûtiyye, *age*, s. 24; İbn Manżûr, *age*, c. 15, s. 31-32 (md. “ - ”); el-Antâķî, *age*, c. 2, s. 331, c. 3, s. 155. “ - ” da bütün durumlarda “ - - ” gibi kabul edildiği için onunla ilgili tartışmalara yer verilmemiştir. Hakkında daha fazla bilgi için bk. İbn ÓAķıl, *age*, c. 1, s. 524-525; İbn Hişâm, *Muĝni'l-lebîb Óan kutubi'l-eÓârib*, tahk. Muĝammed Muĝyiddîn ÓAdulĥamîd, Kahire 1404, s. 189; Mustafa Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, İFAV, İstanbul 1999, s. 133-134.

istisnâ manasında harf-i cer olarak kabul etmişlerdir. Onlar harf-i cerliği için, bu kelimelere mütekellim yâ'sı eklendiğinde nûn-u vikâye bitişmemesini delil olarak ileri sürmüşlerdir.⁷⁰ Ancak bu görüş, bu edatlara nûn-u vikâye bitişebil- diğini gösteren örneklerin varlığı ile reddedilmiştir. Şu şiirde “ ” fiiline nûn-u vikâye bitişmiştir:

*Benden başka nedimlerden usanılır. Çünkü ben
Nedimimin her isredliğini yerine getiririm⁷¹*

Bu iki fiil, kendilerinden sonraki ismi nasbettiği için müteaddî câmid fiil kabul edilir; onlara mâ'yı masdariyyenin ve nûn-u vikâyenin bitişmesi⁷² de fiilliklerini gösterir. Lebd'in şu şiiri bunun delilidir:

*Bilin ki, Allah'tan başka hiç bir şey gerçek değildir
Her nimet de (bir gün) yok olacaktır⁷³*

el-Cermî (ö.225/840), el-Kisâ'î (ö.189/805), Ebû 'Alî el-Fârisî (ö.377/987), İbn Cinnî (ö.392/1002) ve İbn Ebî'r-Rebî' (ö.688/1289) bu mâ'nın zâid ve sonra- sındaki kelimenin mecrûr olabileceği görüşündedirler.⁷⁴ Ancak onların bu gö- rüşü, harf-i cerlerin öncesine zâit harf gelemeyeceği kuralına göre geçersiz ka- bul edilir.⁷⁵

Bu iki istisnâ edatının fiilliği ve isimliği, kendilerinden sonra gelen kelime- nin mecrur ve mansub okunmasına; kendilerine bitişen fiillik alâmetlerinin bitişip bitişmemesine göre tartışma konusu olmuştur. Özellikle bunlara mâ'yı masdariyyenin bitişmiş olması fiilliğini; tek sîgada gelmesi ve anlam itibariyle

70 İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 225; İbn 'Aqîl, *age*, c. 1, s. 523; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 2, s. 210; Hâsan, *age*, c. 2, s. 355; Şafvet, *age*, c. 1, s. 343; Kurt, *age*, s. 118, 285. Bu istisnâ edatları, harf-i cer olarak kabul edildiklerinde istisna edatı “ ” manası taşıdıkları için müteallakı olmamak- tadır. Bk. es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 2, s. 210.

71 es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 2, s. 213; Hâsan, *age*, c. 2, s. 356.

72 Yâkût, *age*, s. 141.

73 el-Enbârî, *age*, s. 210-212; İbn 'Aqîl, *age*, c. 1, s. 522-523; İbn Hişâm, *Muğnî*, s. 178-179; *Katru'n- nedâ*, s. 248, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, s. 338-340; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 1, s. 19, c. 2, s. 212; Hâsan, *age*, c. 1, s. 354-355; Şafvet, *age*, c. 1, s. 344; Yâkût, *age*, s. 140, 331.

74 İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 229; İbn Hişâm, *Muğnî*, s. 178-179, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, s. 340; el- Ğalâyînî, *age*, c. 3, s. 140-141; Hâsan, *age*, c. 1, s. 356-357.

75 İbn Hişâm, *Muğnî*, s. 178-179, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, s. 340; el-Ğalâyînî, *age*, c. 3, s. 140-141.

istisnâ edatı “ ”ya yani harfe benzemesi de câmidliğini ortaya koymuştur.

g. Medh ve Zem Fiilleri

Arapça’da, medh ve zem ifade eden bazı üslup ve kelimeler vardır. Bunlar, başlangıçtan beri söz konusu anlamlar için kullanılmaktadır. “ - ” fiilleri, bunların en başta gelenlerindedir.⁷⁶ Aşağıda “ - ” ile birlikte mülhakları da incelenecektir.

- Genel kabul edilen görüşe göre, medh (övme) anlamına gelen “ (Ne güzel!)”⁷⁷ ve zıt anlamlısı olan “ (Ne kötü!)”⁷⁸ de zem (yerme) için kullanılan câmid mâzî fiildirler.⁷⁹ Bu durumda medh ve zem fiillerini peşinden fâili⁸⁰ ve (hazfedilmediyse) mahsûsu nahsûsu gelir.⁸¹

İbn Burhân el-Ökberî (ö.456/1064) nahivcilerin medh ve zem fiillerinin harf olmadığı konusunda icmaları olduğunu belirtmiştir.⁸² Fakat el-Ferrâo ve Kûfe Dil Ekolü mensuplarından bir grup nahivci “ ” ve “ ”nin bazı gerekçelerden dolayı isim olduklarını ileri sürmüştür. Bu delillerin bir kısmı şöyledir:

76 Ĥasan, *age*, c. 3, s. 367-368.

77 Bu fiille okunuş ve kök itibariyle çok yakınlığı olan ve “*hayat sürmek, yumuşak/taze olmak*” manasına gelen “ / - - ” fiili mutasarrıftır (bk. İbn Manzûr, *age*, c. 12, s. 579-580; Ĥasan, *age*, c. 3, s. 369; el-Ĥalvânî, *age*, s. 90). Medh fiili “ ” de bu fiilden türemiştir. Bk. el-Ĥalvânî, *age*, s. 90; Yâkût, *age*, s. 98.

78 Bu fiille okunuş ve kök itibariyle çok yakınlığı olan ve “*muhtaç olmak/yoksul olmak*” manasına gelen “ - - ” fiili mutasarrıftır (bk. İbn Manzûr, *age*, c. 6, s. 20-21; Ĥasan, *age*, c. 3, s. 369). Zem fiili “ ” de bu kökten türemiştir. Bk. el-Ĥalvânî, *age*, s. 90; Yâkût, *age*, s. 98.

79 el-Enbârî, *age*, s. 102-103; İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 338; es-Suyûtî, *HemÖu'l-hevâmiÖ*, c. 3, s. 18; el-Aşkar, *age*, 426; el-Antâkî, *age*, c. 1, s. 171. “ ” ve “ ” fiilleri, ilk harflerinin kesra ikinci harflerinin sâkin ve üçüncü harflerinin fetha üzere mebnî olarak okunurlar ki, en fasihi de budur. Kur’an’da da böyle gelmiştir (bk.: Āli İmran, 3/136, 173; Enfâl, 8/40; Ra’d, 13/24 vb.; Bakara, 2/102, 126, 206; Āli İmran, 3/12, 151, 162 vb.) Ancak bu fiilin farklı olarak şu şekillerde okunduğu da belirtilmiştir: (1.) “ ” ve “ ”. (2.) “ ” ve “ ” (3.) “ ” ve “ ”. Bk. el-Enbârî, *age*, s. 102-103; ez-Zemaşeri, *el-Mufaşşal*, s. 350; İbn YaÖiş, *age*, c. 3, 407-410; es-Suyûtî, *HemÖu'l-hevâmiÖ*, c. 3, s. 18-19; el-Ġalâyîni, *age*, c. 1, s. 76.

80 Medh ve zem fiillerinin fâilleri ile ilgili bilgi için bk. ez-Zemaşeri, *el-Mufaşşal*, s. 313; İbn YaÖiş, *age*, c. 3, s. 411-416; İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 341-348; es-Suyûtî, *HemÖu'l-hevâmiÖ*, c. 3, s. 19-27; el-Aşkar, *age*, 426; ÖAli Ridâ, *age*, c. 3, s. 83; Ĥasan, *age*, c. 3, s. 369-373; Yâkût, *age*, s. 102-103.

81 Mahsûs ile ilgili bilgi için bk. İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 348-353; es-Suyûtî, *HemÖu'l-hevâmiÖ*, c. 3, s. 27-28; el-Aşkar, *age*, 426; Ĥasan, *age*, c. 3, s. 378-379.

82 el-Ökberî, *age*, s. 275.

1. Öncesine harf-i cer gelmesi. Araplar bir kişinin çocuğunun dünyaya gelişi ile müjdelendiğinde söylediği “ (Allah'a yemin olsun ki, bu 'güzel bir çocuk değildir'. Yardımı ağlamak ve iyiliği hırsızlık yapmaktır)” cümlesi ve “ (Kötü binek üzerinde yolculuk ne güzeldir)” ifadesi delil olarak ileri sürülmüştür. Zira burada “ ”nin başına bâ harf-i cerri, “ ”nin başına da “ ” harf-i cerri gelmiştir.⁸³ Halbuki onların ileri sürdüğü harf-i cer, fiilin başına değil “ : ‘ ” şeklinde takdir edilen cümlelerin başına gelmiş olup mahzuf mevsufun sıfatı durumundadır.⁸⁴

2. Arapların “ (Ey ne güzel efendi, ne güzel yardımcı!)” ifadelelerinde olduğu gibi başına nida edatının gelmesi.⁸⁵ el-Enbârî (ö.577/1181) gerçekte bu cümlelerin “ ” takdirinde ve ileri sürülen delilin geçersiz olduğunu belirtir.⁸⁶

3. Bu fiillerin geçtiği cümlede zaman zarflarının bulunması.⁸⁷

4. Tasrif edilmemeleri ve masdarlarının gelmemesi; hadese ve zamana delalet etmemeleri.⁸⁸ el-Enbârî zaman edatlarının bu fiillere birleşmemesinin sebebini, bu fiillerin medh ve zem anlamı ifade etmesi sebebiyle içinde bulunulan *şimdiki zamanı* göstermesine bağlar. Methedilen ve zemmedilen kimsenin ne geçmişteki ne de gelecekteki durumudur. Bundan dolayı da tasrif edilmemektedir.⁸⁹

5. Arapların “ ” ifadesinde olduğu gibi “ ”nin ismi tasğîrinin yapılmış olması.⁹⁰ Bunu da sadece Kutrub ileri sürmektedir. el-Enbârî bu örneğin şâz olarak kabul edildiğini ve bundan başka destekleyecek delil olmadığını belirtmektedir. Ayrıca o ismi tasğîr gibi görünen “ ”, fiilin bir çeşit okunuş

83 el-Enbârî, *age*, s. 97; İbn Mâlik, *age*, c. 2, 338; el-ÖUkberî, *age*, s. 276; İbn Hişâm, *Qatru'n-nedâ*, s. 27-30; es-Suyûtî, *HemÖu'l-hevâmiÖ*, c. 3, s. 17-18; ÖAlî Ridâ, *age*, c. 3, s. 88-89, 91.

84 el-Enbârî, *age*, s. 98-101.

85 el-Enbârî, *age*, s. 97; el-ÖUkberî, *age*, s. 276; es-Suyûtî, *HemÖu'l-hevâmiÖ*, c. 3, s. 18.

86 el-Enbârî, *age*, s. 101.

87 el-Enbârî, *age*, s. 97-98.

88 el-Enbârî, *age*, s. 98; el-ÖUkberî, *age*, s. 276. es-Suyûtî, Kûfe Dil Ekolü mensuplarının “ - ” gibi mutasarrıf olmayan ve masdarı gelmeyen, ayrıca kendilerine ref zamiri bitişen kelimeleri fiil olarak kabul ederken, bunları fiil kabul etmemekle çelişkiye düştüklerini ifade etmektedir. Bk. es-Suyûtî, *HemÖu'l-hevâmiÖ*, c. 3, s. 18.

89 el-Enbârî, *age*, s. 101.

90 el-Enbârî, *age*, s. 98.

şekli olduğunu da söylemektedir.⁹¹

6. “ ”nin haberinin başına gelebilen tekid lâminun bunlara da bitişebilmesi.⁹² İddia edildiği gibi, tekid lâminun medh ve zem fiillerinin başlarına gelmesi, isim olduklarını göstermez. Zira fiil, câmid olduğunda isme benzemekte ve ismin başına gelen tekit edatları mâzî fiilin başına da gelebilmektedir.⁹³

7. er-Ruâsî'nin naklettiği “ ” cümlesinde haber olarak irablanmaları.⁹⁴ “ ” örneğinde medh fiili, haberden ziyade mahzûf bir mevsufun sıfat cümlesi durumundadır. Cümlenin takdiri ise şöyledir: “

”⁹⁵

Basra Dil Ekolü mensupları ise üç gerekçeden dolayı “ ”nin fiil olduğu görüşündedirler: Bu fiillere, “ ” örneklerinde olduğu gibi zamirlerin isnat edilebilmesi, (ancak Kûfe Dil Ekolü mensupları bu rivayeti kıyasa muhalif sayarlar); “ ” şeklinde olduğu gibi sâkin müenneslik tâ'sının bitişebilmesi⁹⁶ ve diğer mâzî fiillerde olduğu gibi fetha üzere mebnî olmaları (eğer mu'Öreb isim olsaydılar fetha üzere mebnî olmazlardı).⁹⁷ İbn Cinnî ve İbn Mâlik, “ ” ve “ ”nin asıllarının fiil olduğunu, mübalağa amacıyla bu sîgaya çevrildiklerini ve câmid fiil olduklarını belirtirler.⁹⁸

Bu iki fiilin câmidliği, zamana ve hadese delalet etmemeleri⁹⁹ ile birlikte asıl sîgalarından uzaklaşarak farklı sîgada kullanılmaları¹⁰⁰ yani mübalağa amacıyla bu sîgaya çevrilmesine bağlandığı anlaşılmaktadır.

- “ ” Vezninde Medh ve Zem, Taaccüb Fiillerine Mülhak Edilen Fiiller¹⁰¹

91 el-Enbârî, *age*, s. 102-103.

92 el-ÖUkberî, *age*, s. 27276-277; es-Suyûtî, *HemÖu'l-hevâmiÖ*, c. 3, s. 18.

93 el-ÖUkberî, *age*, s. 280; es-Suyûtî, *HemÖu'l-hevâmiÖ*, c. 3, s. 18.

94 es-Suyûtî, *HemÖu'l-hevâmiÖ*, c. 3, s. 18.

95 es-Suyûtî, *HemÖu'l-hevâmiÖ*, c. 3, s. 18.

96 el-Enbârî, *age*, s. 96; el-ÖUkberî, *age*, s. 274-275; İbn Hişâm, *Çatru'n-nedâ*, s. 28, *Şerhu Şuzûri'z-zehb*, s. 27; es-Suyûtî, *HemÖu'l-hevâmiÖ*, c. 3, s. 27; Hasan, *age*, c. 1, 49, c. 3, s. 369.

97 el-Enbârî, *age*, s. 96; İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 338; el-ÖUkberî, *age*, s. 276; İbn Hişâm, *Çatru'n-nedâ*, s. 28.

98 İbn Cinnî, *Hasâis*, c. 3, s. 48; İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 338.

99 Yâkût, *age*, s. 99.

100 Yâkût, *age*, s. 98-99.

101 İbn Mâlik ve Suyûtî “ ” vezninde gelen medh, zem ve taaccüb fiillerini “mülhak” olarak isimlendirmişlerdir (Bk. İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 353; es-Suyûtî, *HemÖu'l-hevâmiÖ*, c. 3, s. 29). Biz

Bir kısım " " vezninde gelen sülâsî mutasarrıf fiiller, " " veznine aktarılarak medh ve zem fiillerine anlam ve irab yönüyle mülhak edilmiş;¹⁰² muzâri ve emri emri gelmediği için de câmîd fiil olarak kabul edilmiştir. Müfessir el-Şurtûbî (ö.450/1058) bir fiilin bu vezne çevrilme şartı olarak taaccüb yapma şartlarını taşıması gerektiğini; renk, şekil ve kusur ifade eden fiillerle rubâî fiillerin bu vezne çevrilemeyeceğini belirtmiştir. Aynı şekilde " - - " fiillerinin de bu vezinde kullanılamayacağı belirtilmiştir.¹⁰³

Bu mülhak edilen fiillerin en meşhuru, " "dir. " " fiili " " vezninde mutasarrıf fiil iken,¹⁰⁴ " " veznine çevrilerek " " gibi zem fiili kabul edilir ve onun hükümlerini alır.¹⁰⁵ Benzer şekilde " " da " "ye mülhak edilen bir medh fiilidir. "Ne güzel!" anlamındaki " "daki " "nın da aslının " " olduğu kabul edilir. Şöyle ki: Fiildeki birinci bâ harfinin harekesinin hâ'ya nakledilerek iki bâ harfinin birbirine idğam edildiği ve " " olduğu ifade edilir. Ancak " " olarak telaffuzu daha yaygındır. Bu fiilin olumsuzu "Ne kötü" anlamında " "dır.¹⁰⁶

Hâlid el-Ezherî (ö.348/905) ve İbn Cinnî, " - " vezninde gelen bir kısım fiillerin taaccüb yapmak amacıyla " " veznine çevrildiğini; " " fiilinin " " anlamına geldiğini belirtirler.¹⁰⁷

Yâkût bu iki mülhak sîga arasında fark olmadığını, mübalağa amacıyla medh ve zem ve taaccüb manasını ifade ederek kullanılabileceğini belirtir. Bu iki sîgada gelen fiiller, asıl anlamlarında kullanıldığında mutasarrıf, mübalağa

de bu isimlendirmeyi tercih ettik. Zira bu fiiller, asılları itibarıyla medh, zem ve taaccüb değilken bu sîgaya sonradan çevrilmiştir.

102 İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 353; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 29-30; el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 84-85; el-Antâkî, *age*, c. 3, s. 11; Ħasan, *age*, c. 3, s. 384-385; el-Ħalvânî, *age*, s. 91.

103 es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 29.

104 " " fiili, " - - - " şeklinde "kötü olmak, kötüleşmek, kırmak, üzme" anlamlarında mutasarrıf fiil olarak kabul edilmiştir. Bk. İbn Manzûr, *age*, c. 4, s. 95-96; Yâkût, *age*, s. 114.

105 es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 29-30; el-Ferrâ'î, *age*, c. 1, s. 268; Zemahşeri, *el-Mufaşşal*, s. 350; İbn Ya'ûiş, *age*, c. 3, s. 407, 410; ÖAlî Ridâ, *age*, c. 3, s. 84, 85-86; el-Antâkî, *age*, c. 1, s. 171. " " fiili Kur'an'da " ... (... yol olarak ne kötüdür!)" (İsra, 15/32) ayetinde olduğu gibi birçok yerde geçmektedir. Bk. es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 29-30.

106 " " ve " " hakkında daha geniş bilgi için bk.: el-Enbârî, *age*, s. 107-110; Zemahşeri, *el-Mufaşşal*, s. 353-354; İbn Ya'ûiş, *age*, c. 3, s. 422-425; İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 355-361; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 30-36; el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 75-76; ÖAlî Ridâ, *age*, c. 3, s. 85-91; Ħasan, *age*, c. 3, s. 380; el-Ħalvânî, *age*, s. 91; el-Antâkî, *age*, c. 1, s. 171, c. 3, 3-4.

107 İbn Cinnî, *Hasâis*, c. 2, s. 227; Yâkût, *age*, s. 112.

amacıyla kullanılmasıyla da câmid fiil sayılırlar.

h. Taaccüb Fiilleri

Arapça'da taaccüb¹⁰⁸ manasını ifade eden kıyâsî iki sîga vardır: “ ” (birinci taaccüb fiili) ve “ ” (ikinci taaccüb fiili). Bu iki sîga, genel olarak zikredilen kalıplarda câmid fiil olarak kabul edilir.¹⁰⁹

Birinci Taaccüb Fiili

Birinci taaccüb fiili, tartışma konusu olmuş, Basra Dil Ekolü mensupları fiil; Kûfe Dil Ekolü mensupları ise isim olduğunu savunmuşlardır. Çağdaş dilcilerden bu fiilin Arap diline mahsus kalıp ifadeler olduğunu ileri sürenler de olmuştur. Basra ve Kûfe Dil Ekolü nahivcileri, taaccüb fiilini isim ve fiil âlâmetlerini; ayrıca anlam boyutunu da esas alarak görüşlerini savunmuşlardır.

Basra Dil Ekolü mensupları onun mâzî fiil¹¹⁰ olduğu ile ilgili üç delil ileri sürerler: “ ” örneğinde olduğu gibi, fiilin son harekesini korumak amacıyla nûn-u vikâye bitişmesi;¹¹¹ bir fiil gibi marife veya nekre ile sıfatlanmış ismi

108 Taaccüb, “sebebi gizli olmak üzere bir şey karşısında duyulan hayret, dehşet ve infiâl” şeklinde tarif edilmektedir. Şafvet, *age*, c. 2, s. 83; Muhyiddîn Tevfik İbrâhîm, “et-Ta'Accüb beyne'l-Bašriyyîn ve'l-Kûfiyyîn”, *Mecelletu'l-âdâbi'r-râfidîn*, sayı: 5, <http://www.alukah.net/Articles/Article.aspx?CategoryID=78&ArticleID=378>, s. 3, 25/01/2007; Kılıç, *age*, s. 103.

109 Zemaḥşeri, *el-Mufaššal*, s. 354; İbn Ya'ûiş, *age*, c. 3, s. 429; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 36; el-Ġalâyîni, *age*, c. 1, s. 63; el-Antâki, *age*, c. 1, s. 171; Ḥasan, *age*, c. 3, s. 341. Taaccüb sîgalarında kullanılacak bir fiil için şu şartlar ileri sürülmüştür: Fiilin sülâsî mücerred, malum, müsbet, tam, mutasarrıf ve ( ) gibi fiiller hariç) manasında farklılık olması; renk, şekil ve kusur ifade eden kelimeler olmaması (bk. İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 375; el-Ġalâyîni, *age*, c. 1, s. 63; el-Antâki, *age*, c. 2, s. 359-361; Şafvet, *age*, c. 2, s. 86-88; Yakût, *age*, s. 130-132) Arapça'da bu iki sîgadan başka kıyâsî olmayan taaccüb kalıpları için bk.: İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 362; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 42; Ḥasan, *age*, c. 3, s. 340-341; Şafvet, *age*, c. 2, s. 83; Yakût, *age*, s. 123-124; İbrâhîm, *agm*, s. 3-4.

110 Mazi fiil olarak kabul edilen birinci taaccüb fiilinin fâili, müstetir zamir ve sonra gelen müteaccub minh mefûlü bih olur. Ancak taaccüb mâ'sı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan en dikkat çekicisi, onun istifhamiye olarak kabul edilmesidir (bk. Zemaḥşeri, *el-Mufaššal*, s. 354; İbn Ya'ûiş, *age*, c. 3, s. 440-441; İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 363-364; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 37; Şafvet, *age*, c. 2, s. 84; Ḥasan, *age*, c. 3, s. 343). İbn Hişâm birinci taaccüb fiilinin “ ” şeklinde muzârisinin gelebileceğini belirtmiş, ancak Araplardan böyle bir rivayet işitilmediği için bu görüş reddedilmiştir. Bk. es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 37.

111 el-Enbârî, *age*, s. 113; el-Ûkberî, *age*, s. 286; İbn Mâlik, *age*, c. 1, s. 335, c. 2, s. 363; es-Suyûtî,

(müteacceb minhi) nasbetmesi¹¹² ve fetha üzere mebnî olması.¹¹³

Kûfe Dil Ekolü mensupları ise, birinci taaccüb fiilinin isim olduğuna dair görüşlerine üç delil ileri sürerler:¹¹⁴ Taaccüb fiilinin tasrifinin yapılamaması;¹¹⁵ ismi tasğîrinin gelmesi;¹¹⁶ “ örneklerinde olduğu gibi ecvef fiil-

Hem'û'l-hevâmi'û, c. 3, s. 36; Şafvet, *age*, c. 2, s. 84.

112 el-Enbârî, *age*, s. 113-114; İbrâhîm, *agm*, s. 6-7; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 36.

113 el-Enbârî, *age*, s. 114; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 36; Şafvet, *age*, c. 2, s. 84. el-Enbârî, Basra Dil Ekolü mensuplarının ileri sürdükleri bu görüşleri sahih olarak kabul eder. Bk. el-Enbârî, *age*, s. 115.

114 Kûfe Dil Ekolü mensuplarının görüşlerini genelde İbnu'l-Enbârî aktarmaktadır. Muhyiddîn Tevfîk İbrâhîm, İbnu'l-Enbârî'nin bu görüşlerini İbnu's-Şecerî'nin aktardığını, naklettiği söz konusu görüşlerin gerçekte Kûfe Dil Ekolü mensuplarına ait olmadığını, müteahhirûn nahivcilere ait olabileceğini belirtmiştir. Bk. İbrâhîm, *agm*, s. 6.

115 el-Enbârî, *age*, s. 114; el-Ökberî, *age*, s. 290; Şafvet, *age*, c. 2, s. 84. el-Enbârî, Kûfe Dil Ekolü mensuplarının bu görüşünün delili olmadığını ileri sürer. Çünkü aynı durumda olan “
”yi fiil olarak kabul ederken, taaccüb sîgalarını fiil olarak kabul etmemektedirler (bk. el-Enbârî, *age*, s. 114; el-Ökberî, *age*, s. 291; Suyûtî *Hem'u'l-Hevâmi'*, c. 3, s. 36). Halbuki taaccüb fiilinin tasrifinin yapılmamasının iki sebebi vardır: *Birincisi*, Araplar taaccüb manası taşıyacak bir fiil türetmedikleri için bu manayı ifade edecek değişmeyen bir sîga ortaya koymuşlar ve bu sîga fiilin asıl manasını içermektedir. *İkincisi*, fiili muzâri hal ve istikbal içindir. Taaccüb ise hal ve geçmiş için olup gelecek için söz konusu olmaz. Halbuki muzâri hal ve istikbal içindir. Bundan dolayı taaccüb sîgasının muzârisinin gelmesi kabul edilmez. Bk. el-Enbârî, *age*, s. 115-116.

116 el-Enbârî, *age*, s. 114-115; el-Ökberî, *age*, s. 289-290; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, 36; İbrâhîm, *agm*, s. 4-5. el-Enbârî, Kûfe Dil Ekolü mensuplarının görüşünün tutarsızlığını verdiği üç cevapla ortaya koyar: “Birincisi, burada taaccübün tasğîri lafzidir. Aslında fiilin değil mastarının tasğîri kastedilmektedir. Zira fiilin tasğîrinin yapılması mümkün değildir... Ancak burada mastarın tasğîri yapmak istediklerinde fiilin tasğîri yapılmışlardır. Fiilin tasğîri mastarının yerine geçmekte ve aynı anlamı vermektedir. Gerçekte ise mastarın tasğîri yapılmaktadır” (bk. el-Enbârî, *age*, s. 116-117; el-Ökberî, *age*, s. 290). el-Enbârî'nin bu sözleri, kanaatimizce zoraki savunma görüntüsü vermektedir. O zaman insan şu soruyu sormadan edemiyor: Madem masdarın tasğîri yapılıyor, o zaman masdar getirilse daha yerinde olmaz mıydı? Taaccüb fiili yerine mastar getirilir, tasğîri yapılır ve bu kadar zorlama tevile ihtiyaç kalmazdı. “İkincisi, taaccüb fiili değişmeyen bir sîgada geldiği için tasğîri güzel kabul edilmekte ve bu durumda isme benzemektedir... Nitekim ismi fâil de amel yönüyle fiile benzese de onu isimlikten çıkarmamaktadır. Fiil de irab yönüyle isme (ismi fâile) hamledilse de onu fiillikten çıkarmaz” (bk. el-Enbârî, *age*, s. 117). “Üçüncüsü, taaccüb fiilinin tasğîri, vezinleri aynı olması sebebiyle üstünlük ve mübalağa amaçlı kullanılan ismi tafidile hamledilerek yapılmıştır. Meselâ, “ ” cümlesinde olduğu “ ” cümlesi de mübalağanın en son derecesinde olan kimse için söylenmiştir...” şeklinde de söylemek mümkündür. Ayrıca taaccüb yapılma şartları ile ismi tafidilin yapılma şartlarının aynı olması, bu benzerliği ortaya koymaktadır.” el-Enbârî bunu da örneklerle izah eder ve söz konusu benzerliğin de onu fiillikten dışarı çıkarmadığını belirtir (bk. el-Enbârî, *age*, s. 117-118). el-Çalâynî de birinci taaccüb

lerin ismi tafdilinde vâv ve yâ'ların i'ölâle uğramadığı gibi, aynı fiillerden taaccüb yapılırken “ ” örneğinde olduğu gibi i'ölâlinin yapılmaması.¹¹⁷

Kûfe Dil Ekolü mensuplarının sınırlı sayıda şâz örnekleri dikkate alarak taaccüb fiilinin isim olduğu ile ilgili iddiaları, Basra Dil Ekolü mensupları tarafından tutarlı kabul edilmemektedir. Zira bir dil kurallarının şâz örneklere dayanamayacağı bir gerçektir. Basra Dil Ekolü mensuplarının ileri sürdükleri delillerin daha akılcı olduğu görülmektedir. Ancak onların zaman zaman bazı şâz örnekleri kabul etmeyerek yaptıkları yorumların zorlama olduğu da anlaşıl- maktadır.

Bütün bu görüşlerin yanında çağdaş Arap dilcilerinden el-Antâkî, Mehdî el-Mahzûmî ve Muhyiddîn Tevfîk İbrâhîm, bu fiilin Arap diline mahsus kalıp ifadeler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerini, taaccüb mâ'sını istifham edatı olarak kabul edilmesine bağlamışlardır.¹¹⁸ el-Antâkî, Arapça'da bu fiilin aslı sîgası dışında kullanılabileceğini belirterek bu sîganın istifham manasından çıkarak taaccüb manasını ifade ettiğini söylemiştir. Ayrıca diğer dillerde de taaccüb kalıbının benzer şekilde geldiğini ve Arapça'da da aynı manaya gelmemesi için bir sebep olmadığını ileri sürmüştür.¹¹⁹ Burada el-Antâkî'nin görüşüne haklılık payı verilebilir. Zira Arapça'daki “ ” taaccüb ifadesinin Türkçe'mizdeki karşılığı “Ne güzel bahçe!” cümlesi olup taaccüb mâ'sına “Ne” kelimesi karşılık gelmektedir. Aslında “Ne” istifham edatı kabul edilmektedir.¹²⁰ Aynı cümle İngilizcede “What a beautiful garden”¹²¹ cümlesi olup benzer

fiilinin bazı örneklerinin ismi tasğirli olarak gelmesini şâz olarak kabul eder ve mübalağa manasını göstermesi açısından ismi tafdile benzediği için tasğirinin gelebileceğini belirtir. Bk. el-Ğalâyîni, *age*, c. 1, s. 72.

117 el-Enbârî, *age*, s. 115; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3, s. 36; el-Antâkî, *age*, c. 2, s. 365. Kûfe Dil Ekolü mensuplarının iddia ettiği gibi fiillerin ilâlinin yapılamaması konusu, Arapça'da “- - - -” gibi birçok fiil için de söz konusudur (bk. el-Enbârî, *age*, s. 119; el-Ûkberî, *age*, s. 290-291; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 3 s. 36). Aynı zamanda ikinci taaccüb fiili emir sîgasında gelmekte ve ecvef fiillerden ikinci taaccüb fiili yapılırken de ilâl kuralları uygulanmamaktadır. Meselâ, “ ” gibi. Böylece ikinci taaccüb sîgası fiillikten dışarı çıkmadığına göre, birinci taaccüb de fiillikten dışarı çıkmaz. Bk. el-Enbârî, *age*, s. 119; İbn Mâlik, *age*, c. 2, s. 371; İbrâhîm, *agm*, s. 5.

118 el-Antâkî, *age*, c. 2, s. 362 (dipnot 3); İbrâhîm, *agm*, s. 7.

119 el-Antâkî, *age*, c. 2, s. 362, dipnot 3.

120 Türkçe'de bu kalıpta kullanılan “Ne” kelimesinin soru zarfı olduğu belirtilmiştir. Refik Halit Karay'ın şu cümlelerinde bu anlamda kullanılmıştır: “Zonguldak'tan kalkan otobüs, hesapsız virajlar aşarak hemen dğalara tırmanmağa başlıyor. Ama *ne güzel* dağlar...” Bk. Gencan, *age*, s. 224.

şekilde istifham edatı "What" olmaktadır. Ancak taaccüb fiili sadece taaccüb mâ'sı ve isimlerden oluşsaydı bu yorum üzerine söylenecek fazla bir söz yoktu. Arapça'da bu kalıp içerisinde ( ) vezninde) fiilin de bulunması, bu yorumu zayıflatmaktadır.

Birinci taaccüb fiilinin câmidliğine şu sebepler gösterilebilir: Harfe benze-mesi,¹²² İbn Cinnî'nin dediği gibi mübalağa amacıyla bu kalıba çevrilmesi, bir eylemden ziyade insanın duygularını ifa etmesi ve bir unsur bitişmeden zama-na dalalet etmemesi.¹²³

İkinci Taaccüb Fiili

" " vezninde olan ikinci taaccüb fiiline gelince bununla ilgili dört görüş ileri sürülmüştür: Mazi manasında emir fiili, gerçek emir sîgası, isim; yukarıda çağ-daş Arap gramercilerin de dediği gibi ne fiil ne isim, taaccüb üslubu.

Sîgası açısından emir formunda olan ikinci taaccüb fiili, mübalağa amacy-la taaccüb sîgasına çevrilen mâzî manasında câmid fiil olarak kabul edilmekte-dir.¹²⁴ Bundan dolayı talep manası ifade etmemekte yani emir fiilinin bir alâme-ti eksik kalmakta ve kendisine "

" örneklerinde olduğu gibi, ne zahir ne de müstetir olarak zamir isnad edilmekte ve ne de nûn-u vikâye bitişmektedir. Bu durumda inşâî yapı (emir sîgası), ihbârîye dönüşmektedir.¹²⁵ es-Suyûtî'nin de-

121 Konunun daha iyi anlaşılması ve karşılaştırma yapabilmek için, İngilizce örnek cümle verilmiştir.

122 Şafvet, *age*, c. 2, s. 86.

123 el-Enbârî, *age*, s. 121; es-Suyûtî, *HemÔu'l-hevâmiÔ*, c. 3, s. 38; Şafvet, *age*, c. 2, s. 85; el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 66. Taaccüb fiili ile mâ'nın arasının açılıp açılmayacağı tartışması, zamana delaleti bağlamında olmuştur. Zira cumhûra göre taaccüb mâ'sı ile fiilin arası " " ile açılabil-ceği belirtilmiştir. Ancak taaccüb mâ'sı ile fiil arasına " " veya geçmiş zamana dalalet eden zarf gelirse mâzîye; " " fiili, hal ve istikbal manası ifade eden zarf gelirse de bu manalara delalet edebileceği belirtilmiştir (bk. es-Suyûtî, *HemÔu'l-hevâmiÔ*, c. 3, s. 40-41; Yâkût, *age*, s. 129). Bu fiillerin sîgaları değişmese bile zamana delaleti, başka fiil ve zarflarla gerçekleştiği de görülmüştür. ez-Zemaşerî, taaccüb fiilleri mutasarrıf olamadığı için takdim, tehir ve arala-rında fasıl meydana gelemediğini belirtmiştir. Bk. ez-Zemaşerî, *el-Mufaşşal*, s. 355; İbn YaÔîş, *age*, c. 3 s. 442-443.

124 el-Enbârî, *age*, s. 121; es-Suyûtî, *HemÔu'l-hevâmiÔ*, c. 3, s. 38; Şafvet, *age*, c. 2, s. 85; el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 66; Yâkût, *age*, s. 126.

125 el-Enbârî, *age*, s. 122-123; el-Ğalâyînî, *age*, c. 1, s. 66. Aslında bu (ihbârînin inşâîye çevrilmesi), Arap kelimelerinde olan bir olgudur. O, " (Allah ona rahmet etti)" ihbârî cümlesinin "Allah ona rahmet etsin" şeklinde inşâîye çevrilmesini örnek olarak vermektedir. Bk. el-Ğalâyînî, *age*,

diği gibi, böylece fiil sıdk ve kizbe ihtimali olmaktadır. Ayrıca bu fiilin talep ifade ettiği kabul edilse bile cevabına fâ'nın gelmemesi ve " " örneğinde olduğu gibi muhatap zamirinin bitişmesi, gerçek manada bir emir fiili olmadığını göstermektedir.¹²⁶ Zira gerçek manada fiil olsaydı bu sîgada fâil müstetir muhatap zamiri olacak ve hem harf-i cerre bitişen zamir hem de müstetir zamir fâil olacaktı. Bir cümlede kki fâil olması, kural gereği mümkün görülmemektedir. Bu durumda zâid olan harf-i cerli kelime,¹²⁷ cümlede fâil olarak kabul edilmektedir.¹²⁸

ez-Zemaşerî, el-Ferrâô, ez-Zeccâc (ö.311/923), İbn Keysân (ö.299/911) ve İbn Harûf (ö.609/1212) gibi alimler, ikinci taaccüb sîgasını gerçek manada emir fiili ve müstetir " " zamirini de fâil; bundan sonra gelen kelimeyi de (harf-i cer zâid olmak üzere) mef'ûl, fâil olan müstetir zamiri ise güzellikle vasıflanan her bir şahsa döndüğünü kabul etmektedirler.¹²⁹ Bütün bu görüşler, ikinci taaccüb sîgasının fiilliliğini pekiştirmektedir. Ancak el-Antâkî bu izahın çok zorlama olduğunu ve böylesi bir tahlilde " " cümlesinin " - - (Ey güzellik! İlkbaharı güzelleştir)" gibi ilginç bir anlamın ortaya çıktığını belirtir.¹³⁰ Yukarıda da geçtiği gibi, o taaccüb sîgalarının fiilden ziyade başlı başına bir üslup olduğu görüşündedir. es-Suyûtî, el-Enbârî'nin ikinci taaccüb kalıbının isim olduğu ile ilgili bir kanaatine yer vermiş, ancak bir delil de getirememiştir.¹³¹ Yâkût, taaccüb fiillerin câmidliğine, onların zamana delalet etmemelerini sebep olarak göstermektedir. Çünkü o, câmidliği, fiilin sîgasının değişmemesine; (diğer dillerde olduğu gibi) taaccübün harf manası taşımasına bağlamaktadır.¹³²

c. 1, s. 66-67.

126 es-Suyûtî, *Hemû'l-hevâmi*, c. 3, s. 38.

127 İkinci taaccüb fiilinin fâilinin başına zâid bâ harf-i cerrinin gelmesi, " / " (Nisâ, 4/132, 166) ayetlerindeki " " fiiline (yani fâilin başına harf-i cer gelmesine) benzetilmektedir. Bk. el-Enbârî, *age*, s. 122-123; İbn Hişâm, *Ķatru'n-nedâ*, s. 323; Ħasan, *age*, c. 1, s. 70.

128 es-Suyûtî, *Hemû'l-hevâmi*, c. 3, s. 38.

129 Diğer bir görüşe göre, ikinci taaccüb fiilinde fâil olan müstetir zamir, taaccüb fiilinin masdarına dönmektedir. Bk. Zemaşerî, *el-Mufaşşal*, s. 354; İbn Ya'îş, *age*, c. 3, s. 437-439; el-Ķalâiyîni, *age*, c. 1, s. 67-68; el-Antâkî, *age*, c. 2, s. 364.)

130 es-Suyûtî, *Hemû'l-hevâmi*, c. 3, s. 38; Şafvet, *age*, c. 2, s. 85; el-Antâkî, *age*, c. 2, s. 364.

131 es-Suyûtî, *Hemû'l-hevâmi*, c. 3, s. 36.

132 Yâkût, *age*, s. 127-128.

2. Fiili Muzari

: “İnlemek, bağırarak, gürültü yapmak, şamata yapmak” manasına gelen “ ” fiilinin sadece muzârisi vardır. İbnü'l-ĞattâÖ (ö.515/1121) bu fiilin muzârisinin nakıs “ ” fiili ile birlikte “ (Hala o günden beri bağırıyor, çağırıyor)” şeklinde veya “ ” örneğinde olduğu gibi aynı anlama gelen masdarı ile birlikte kullanıldığını belirtir.¹³³ İbn Manzûr (ö.711/1311) bu fiilin “ ” şeklinde aynı kökten gelen masdarlarını verir; mâzî ve emir sîgalarının öldüğünü de belirtir.¹³⁴ “ ” nun sülâsî mücerred (ikinci bab) vezninde gelmesi ve sonunun merfû olması, fiilliğinin delilidir. Bu fiilin masdarının olabilme ihtimali, fiilin mâzîsinin de olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla fiil ölümü, bir fiili sadece muzâri sîgada bırakarak câmîd sayılmasına sebep olmaktadır.

3. Mazi ve Muzari Fiiller

“ ” fiili başta olmak üzere bir kısım fiillerin mâzî ve muzârisinin sadece tek sîgaları gelmiştir. es-Suyûtî, “ ” fiilinin sadece muzârisinin geldiği için câmîd olduğunu söylemiştir.¹³⁵ Fakat “ ” şeklinde mâzîsinin de geldiği belirtilmiştir.¹³⁶ “ ” gibi fiillerin sadece mâzî ve muzârisinin (üçüncü tekil şahıs müzekker-müennes sîgalarının) geldikleri, dolayısıyla da câmîd fiillerden sayıldıkları söylenmektedir. Bunları da “ - - - - ” gibi gereklilik manasına gelen fiiller ile hava durumu ve meteorolojik olayları ifade kullanılan “ - - - - - / - - - - - / - - - - - ” fiiller olarak zikredilmektedirler.¹³⁷

Bu fiiller, tek şahıslı gelerek câmîd kabul edilmişlerdir. Ancak SâÖîd el-

133 İbnü'l-Ğattîyye, *age*, s. 186; İbnü'l-ĞattâÖ, *age*, www.almeshkat.net; İbn Manzûr, *age*, c. 7, s. 424; es-Suyûtî, *HemÖu'l-hevâmiÖ*, c. 3, s. 14; el-Ğalâyîni, *age*, c. 1, s. 55; el-Efgânî, *age*, <http://www.midouza.net/vb/showthread.php?t=4426>; Çörtü, *age*, s. 418; Kılıç, *age*, s. 102.

134 İbn Manzûr, *age*, c. 7, s. 424; el-Ğalvânî, *age*, s. 94; Yağût, *age*, s. 189-191.

135 Kur'an'da “ ” fiili, “ (Çocuk sahibi olmak Rahman'a yakışmaz)” (Meryem, 19/92) gibi ayetlerde olumsuz anlamda muzâri olarak gelmiştir. Şafvet, bu fiilin mâzî ve muzâri olarak iki formunun geldiğini ileri sürerek, yarı mutasarrıf fiil olduğunu belirtmiştir. Bk. Şafvet, *age*, c. 2, s. 259.

136 es-Suyûtî, *HemÖu'l-hevâmiÖ*, c. 3, s. 15-16; el-İsfehânî, *age*, s. 56; İbn Manzûr, *age*, c. 14, s. 77; Yağût, *age*, s. 175-176.

137 Çörtü, *age*, s. 42; Kılıç, *age*, s. 102.

Efgâni'nin de ifade ettiği gibi,¹³⁸ bu fiillerin mâzî ve muzârîsi geldiği için yarı mutasarrıf olarak kabul edilebileceği de göz ardı edilmemelidir.

4. Emir Fiili

a. : Ef'âlî kulûbtan birisi olan ve emir sîgasında gelen " " fiili,¹³⁹ " (farzet)" anlamına gelmekte ve " (Zeyd'in gideceğini farzet)" cümlesinde olduğu gibi iki mef'ûl alan câmid fiil olarak kabul edilmektedir. Bu manada, ne mâzî ve muzârîsi, ne de ismi fâil ve ismi mef'ûl gibi sîgaları kullanılmaktadır.¹⁴⁰

" "in fiillîğinin delili ise şunlardır: Talep manasını ifade etmesi; kendisine " " örneğinde olduğu gibi cemî vâvının ve nûn-u vikâyenin bitişi.¹⁴¹

b. : " " fiili "öğren" anlamında mutasarrıf fiildir.¹⁴² Aynı kelime " (bil, inan)" manasında kullanıldığında sadece emri gelir; câmid ve iki mef'ûl alan ef'âl-i kulûb fiillerinden kabul edilir. Bu manada mâzî, muzârî ve masdarı gelmemektedir.¹⁴³ Emir câmid fiil olarak delili ise Ziyâd b. Seyyâr'ın şu şiiRIDIR:

*Bil kı insanın içinin rahatlaması, düşmanın yenilmesindedir
(Onu yenmek için) bütün hile ve desiselere başvur¹⁴⁴*

138 el-Efgâni, *age*, <http://www.midouza.net/vb/showthread.php?t=4426>.

139 el-Ğalâyîni, *age*, c. 1, s. 41, 55; el-Ĥamlâvî, *age*, s. 85; ÓAlî Ridâ, *age*, c. 3, s. 23; el-Antâkî, *age*, c. 1, s. 171; Akdağ, Hasan, *Arap Dili Dilbilgisi*, Damla Matbaacılık, Konya 1989, s. 98; Kılıç, *age*, s. 102. " " fiilinin " (hibe etti)" nin emr-i " (hibe et)" veya " "nin emri" (çekin, kork, saygı duy)" olabileceği de söylenmiştir. Bk. el-Ğalâyîni, *age*, c. 1, s. 41, 55; el-Ĥamlâvî, *age*, s. 85; Şafvet, *age*, c. 1, s. 215-216, c. 2, 259; ÓAlî Ridâ, *age*, c. 3, s. 23; Akdağ, *age*, s. 98; Kılıç, *age*, s. 102.

140 İbn ÓAķıl, *age*, c. 1, s. 368; İbn Manzûr, *age*, c. 15, s. 804; es-Suyûtî, *HemÓu'l-hevâmiÓ*, c. 1, s. 475, 479, 480; el-Antâkî, *age*, c. 2, s. 41; Ĥasan, *age*, c. 2, s. 8; Yâķût, *age*, s. 91, 93; el-Efgâni, *age*, <http://www.midouza.net/vb/showthread.php?t=4426>.

141 es-Suyûtî, *HemÓu'l-hevâmiÓ*, c. 1, s. 475, 479; Çörtü, *Sarf*, s. 420.

142 " " kelimesinin "öğren" anlamında mutasarrıf ve tek mef'ûl alan bir fiil olduğu ifade edilmiştir. Meselâ, " (Edebiyat sanatlarını öğren)" gibi. Bk. Ĥasan, *age*, c. 2, s. 6, 'dipnot 6', 18-19, 19, 'dipnot 1'.

143 İbn ÓAķıl, *age*, c. 1, s. 368, 357 (dipnot 1); İbn Manzûr, *age*, c. 12, s. 417-418; es-Suyûtî, *HemÓu'l-hevâmiÓ*, c. 1, s. 480-481; el-Ĥamlâvî, *age*, s. 85; ÓAlî Ridâ, *age*, c. 3, s. 23; el-Antâkî, *age*, c. 2, s. 40; Ĥasan, *age*, c. 2, s. 8; Yâķût, *age*, s. 91, 93; Kılıç, *age*, s. 102; el-Aşķar, *age*, s. 137; Ĥasan, *age*, c. 2, s. 6, dipnot 6; <http://www.medi.u.org/syllabus/SFU4/Lesson7/02htm>; el-Efgâni, *age*, <http://www.midouza.net/vb/showthread.php?t=4426>, 22/07/2007.

144 İbn ÓAķıl, *age*, c. 1, s. 357; İbn Ĥiřâm, *ŞerĤu Şuzûri'z-zeheb*, s. 468; es-Suyûtî, *HemÓu'l-hevâmiÓ*, c. 1, s. 480; el-Ğalâyîni, *age*, c. 1, s. 36.

Genel olarak “ ” ve “ ” için ta'lik¹⁴⁵ ve ilgânın¹⁴⁶ geçerli olmadığı da belirtilmiştir.¹⁴⁷ Bu iki fiilin câmid oluşları, şu sebeplere dayandırılabilir: Fiilin sadece emir sîgasında gelmesi; asıl anlamından kaymayla birlikte başka anlamda kullanılması; harfe benzeyerek ef'âli kulûbun ta'lik ve ilgâ gibi özelliklerini almaması.

c. : İbn Fâris (ö.395/1005) ve İbn Manzûr, “ ” kelimesinin “ ” fiillerinin vezninde ve “ (ver)” fiilinin manasında geldiğini; “ ” ayetinde¹⁴⁸ de bu anlamda geçtiğini belirtmektedir.¹⁴⁹ İbn Manzûr, açıkça “ ” fiilinin “ - ”den emir olduğunu, bu fiilin mâzî ve muzârisinin öldüğünü belirtmekte,¹⁵⁰ dolayısıyla fiil ölümü sebebiyle diğer sîgaları gelmeyerek câmid olmaktadır. İbn Hişâm ve el-Antâkî gibi nahivciler, “ ”nin talep manasını ifade etmesi ve muhataba yâ'sını kabul etmesi sebebiyle fiil kabul edildiğini ifade etmektedirler.¹⁵¹

el-Ferrâô bu fiilin emir olarak tesniye sîgasının hiç duyulmadığını, (Kur'an'da geçtiği gibi) müfred ve cemi sîgasının geldiğini; mâzîsi gelmeyen bu fiilin, “ ” şeklinde muzâri sîgasında geldiği ve nehiy sîgasının olmadığını; bir şahsın bir başkasına “ ” şeklinde hitabını duyduğunu da belirtmiştir.¹⁵² Ancak genel olarak bu fiile emir sîgasında zamirler bitişebilmekte ve tasrifi şöyle yapılmaktadır: “

145 es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'ô*, c. 1, s. 494; Ħasan, *age*, c. 2, s. 37, 41. Ef'âl-i kulûb fiilleri iki mefûlünden sonra geldiğinde amel edemez ve bu duruma da ilgâ denir. Meselâ, “ ” Bk. İbn Hişâm, *Ħatru'n-nedâ*, s. 173-175.

146 Ef'âl-i kulûb fiillerinin lafzan amel edemeyip mahallen amel etmesine ta'lik denir. Ta'likin yapılabilmesi için iki mefûlünün başında istifham, nefiy ve tekîd edatları gibi lafzan amelden düşüren âmillerin gelmesi gerekir: Meselâ, “ (Sen bunların konuşmadığını biliyorsun.)” (Enbiyâ, 21/65) ayetinde nefiy edatı “ ” ile ta'lik vardır. İbn Hişâm, *Ħatru'n-nedâ*, s. 176.

147 es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'ô*, c. 1, s. 490; Ħasan, *age*, c. 2, s. 41.

148 Neml, 27/64. “ ” fiili Kur'an'da “ ” şeklinde dört yerde emir fiili olarak cemi müzekker sîgada geçmektedir: Bakara, 2/111; Enbiyâ, 21/24; Kasas, 28/75.

149 İbn Fâris, *age*, s. 180; İbn Manzûr, *age*, c. 15, s. 444; el-Ħalvânî, *age*, s. 95-96.

150 İbn Manzûr, *age*, c. 15, s. 352; Yâkût, *age*, s. 184; el-Efgânî, *age*, <http://www.saa'id.net/bookopen.php?cat=90&book=1523>.

151 İbn Hişâm, *Ħatru'n-nedâ*, s. 31, *ŞerĦu Şużûri'z-zêheb*, s. 27; el-Antâkî, *age*, c. 3, s. 243; Ħasan, *age*, c. 1, s. 64.

152 İbn Fâris, *age*, s. 180.

”¹⁵³

ez-Zemaḥşerî ve İbn Ya’ûiş (ö.643/1245) tarafından “ (getir)” anlamında emir manasında isim fiili olarak da kabul edilmiştir.¹⁵⁴ Ancak bir gerekçe ileri sürülmemiş ve fiilin başındaki “ ” harfinin bu zanna götürmüş olabileceği belirtilmiştir. İbn Hişâm gibi nahivciler, isim fiili görüşünü bu fiillere zamirlerin bitişebilmesi ile reddetmişlerdir.¹⁵⁵

d. “ ”: “ ” kelimesi, “gel” manasında emir câmid fiil olarak kabul edilmiştir. “ ” örneklerinde olduğu gibi bu fiile zamirler bitişmiştir.¹⁵⁶ İbn Fâris ve İbn Manzûr “ ” fiilinin, “ ” fiilinin kökünden alınarak “ ” babına nakledildiğini, (sonundaki illet harfinin düştüğünü) ve “ ” gibi emir fiil olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵⁷ Bu yorumuna göre kelimenin salı, “yüce olmak, yükselmek, yukarı çıkmak, ulu olmak” anlamlarına gelen “ ”¹⁵⁸ fiilinden türemiştir. “

” gibi emir çekiminde olduğu gibi tesniye, cemi sîgalarında illet harfinin tekrar söylenmesi de, aslının “ ” olduğunu ortaya koymuştur.¹⁵⁹ Kur’an’da da yedi kadar yerde cemi müzekker “ ”¹⁶⁰ ve sadece bir yerde cemi müennes “ ”¹⁶¹ sîgalarında geçmiş olması da bu görüşü desteklemektedir. Ancak fiilin mâzî ve muzârisi kullanımdan kalkmıştır. Dolayısıyla bunların câmidliğin ölümü gerçekleşmiştir.¹⁶² Bu da fiilin câmidliği için bir sebep olmuştur.

Aralarında ez-Zemaḥşerî’nin de bulunduğu bir grup nahivci ise “ ”yi, isim fiili olarak kabul etmişlerdir. Ancak İbn Hişâm onun emir fiili âlâmetlerin-

153 İbn Hişâm, *Ḳatru’n-nedâ*, s. 32.

154 Zemaḥşerî, *el-Mufaṣṣal*, s. 191, *el-Keşşâf*, Neşri edebi’l-havze, Kum, ts., c. 1, s. 178; İbn Ya’ûiş, *age*, c. 2, s. 172; İbn Hişâm, *Şerḥu Şuzûri’z-zehab*, s. 28; el-Antâkî, *age*, c. 3, s. 243; el-Ĥalvânî, *age*, s. 95.

155 Yâḳût, *age*, s. 185-186.

156 İbn Hişâm, *Ḳatru’n-nedâ*, s. 32; el-Antâkî, *age*, c. 1, s. 171.)

157 İbn Fâris, *age*, s. 15; İbn Manzûr, *age*, c. 15, s. 83; Yâḳût, *age*, s. 187; el-Ĥalvânî, *age*, s. 84, 97.

158 “ ” fiili Kur’an’da ondört kadar yerde ve sadece Allah için kullanılmaktadır. Bk.: En’âm, 6/100; A’râf, 7/190; Yûnus, 10/18 vb.

159 İbn Hişâm, *Ḳatru’n-nedâ*, s. 32; İbn Manzûr, *age*, c. 15, s. 85; el-Antâkî, *age*, c. 1, s. 171.)

160 Âl-i İmrân, 3/61, 64, 167; Nisâ, 4/61; Mâide, 5/104 vb.

161 Ahzâb, 33/28.

162 İbn Fâris, *age*, s. 151; Yâḳût, *age*, s. 187-188.

den şu ikisini taşıması sebebiyle fiil olduğunu belirtmiştir: Talep manasını ifade etmesi ve muhataba yâ'sı gibi zamirlerin bitişebilmesi.¹⁶³

Belirtilen gerekçeler sebebiyle “ ” ve “ ” kelimelerinin fiil oldukları anlaşılmıştır. Bu fiiller, mutasarrıf fiillerden türemişler, mâzî ve muzârisi kullanımdan kalkarak sadece emir sîgasında gelmişlerdir. Bundan dolayı da câmîd fiil olarak kabul edilmişlerdir. Ancak isim fiili kabul edilmesinde de fiilin iştikâk ettiği kökün hiç dikkate alınmadığı görülmüştür.

C. Nakıs ve Mukarebe Fiillerinden Camid Olanlar

1. Nakıs Fiiller

a. : Câmîd fiiller içerisinde öncelikli olarak iştikâkî¹⁶⁴ ile birlikte isimlik, fiillik, harflik, istisnâ edatlığı olmak üzere en yoğun tartışma konusu olan fiillerden birisi de “ ”dir. Yukarıda onun istisnâ edatlığını ele almıştık.

Nakıs fiil olarak genelde “ ”, “değildir” anlamına gelmekte yani mâzî fiil manasını ifade etmemektedir. Bir grup nahivci, “ ”nin mâ gibi nefyi hal anlamında kullanıldığını belirtmektedir.¹⁶⁵ el-Antâkî bu kelimenin başına geldiği cümlelerin, isim cümlesi hükmünde olduğunu ve zamanla bir ilgisinin bulunmadığını ifade etmektedir.¹⁶⁶ Bu durumda “ ”, yardımcı fiil olarak kabul edilebilmektedir.

163 İbn Hişâm, *Katru'n-nedâ*, s. 31; *Şerhu Şuzûri'z-zehab*, s. 27; *Hasan*, age, c. 1, s. 64.

164 Câmîd fiil olarak kabul edilen “ ”nin iştikâkî tartışma konusu olmuştur. Halîl b. Aîmed'e göre birleştirilmiş bir fiildir. O “ ”nin aslının “ ” olduğunu; hemze hafzedilerek ve içtimâi sâkineynden dolayı lânın elifinin de hafzedilmesiyle lâm yâ'ya birleştirilerek “ ” haline geldiğini belirtmiştir. “ ” kelimesi “*vardır*” anlamına gelmekte ve “ ” ile birleşince “ ” “*yoktur, değildir*” manasını ifade etmiştir (bk. el-Yemenî, age, c. 3, s. 11; İbn Manzûr, age, c. 6, s. 211; el-Ĥalvânî, age, s. 86; Yâkût, age, s. 35, 198-199). Yâkût, Süryânîce ve İbrânîce gibi Sâmi dillerinde yaptığı araştırmada da benzer anlama gelen kelime olduğunu belirtmiştir (bk. Yâkût, age, s. 35-36). es-Suyûtî, cumhûra göre aslının “ ” vezninde “ ” olduğunu ve yâ üzerine kesra ağır geldiği için hafzedildiğini ve sükunla hafifletilerek “ ” şeklini aldığını belirtmiştir. Eğer aslı, aynel fiilinin fethasıyla “ ” olsaydı o zaman “ ” gibi “ ”; aslı aynel fiilin zammesiyle “ ” olsaydı zamirler bitiştiğinde “ ” olması gerekirdi. Ancak Ebû Ĥayyân Araplardan “ ”nün ve el-Ferrâo da “ ”nün de işitildiğini söylemişlerdir. Bk. es-Suyûtî, *Hemû'l-hevâmi*, c. 1, s. 36; el-Ĥalvânî, age, s. 86.

165 es-Suyûtî, *Hemû'l-hevâmi*, c. 1, s. 366; el-Antâkî, age, c. 2, s. 13; *Hasan*, age, c. 1, s. 57. “ ” her ne kadar mâzî fiil olarak görünse de, mâzî ve istikbal manasını cümledeki zarfa göre vermektedir. Bk. es-Suyûtî, *Hemû'l-hevâmi*, c. 1, s. 366; *ÖAlî Rıdâ*, age, c. 1, s. 253; *Hasan*, age, c. 1, s. 559-560; İbn ÖUşfûr, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâci*, c. 3, s. 219, www.almeshkat.net, 3/5/1427.

166 el-Antâkî, age, c. 2, s. 13.

Cumhûr, nakıs fiil olarak ismini nasb ve haberini ref'eden " "yi, müenneslik tâ'sı ve zamirlerin kendisine isnat edilmesi sebebiyle fiil;¹⁶⁷ muzâri ve emrinin gelmemesi sebebiyle de câmid fiil kabul etmiştir.¹⁶⁸ Aksi durumda Hi-caz lehçesine göre, nefiy edatı " " gibi harf olarak kabul edilecekti.¹⁶⁹

İbnu's-Serrâc (ö.316/928), el-Fârisî ve onun takipçisi Ebû Bekr Şuqayr'e (ö.317/929) göre " ", nefiy edatı " "ye benzemesi sebebiyle harf kabul edilmiştir.¹⁷⁰ Onların ileri sürdükleri delilleri şunlardır: Vezin itibariyle harf olan " "ye (orta harfinin sâkin olması); amel yönüyle nefiy edatı " "ya benzemesi, hal manasına gelmesi ve amelinin nefiy harfi " " gibi " " ile bozulması;¹⁷¹ harf gibi hadese delalet etmemesi (dolayısıyla masdarının olmaması) ve mutasarrıf olmaması; mâzî fiil gibi geçmiş zaman manasını taşınamaması.¹⁷² İbn Keysân gibi bir kısım Kûfe Dil Ekolü mensupları, " "nin, " " gibi atf harfi olabileceğini de açıklamışlardır.¹⁷³

Âmil olarak gelen câmid fiillerin mamüllerinin kendilerine takdimi tartışma konusu olmuştur. Nakıs fiil olarak " "nin haberinin kendisine takdimi konusunda da ihtilaf olmuştur. el-Müberred (ö.285/898), ez-Zeccâc, es-Seyrâfi (ö.385/995), el-Fârisî, Cürçânî (ö.471/1078) ve İbn Mâlik gibi nahivciler "

"de olduğu gibi " "nin haberinin de kendisinden önce gelemeyeceğini belirtmişlerdir.¹⁷⁴ Kadîm Basra ve Kûfe Dil Ekolü mensupları " "nin haberinin kendisinden önce gelebileceğini kabul etmiş; İbn Cinnî ise " "nin haberinin

167 el-ÔAbkerî, *age*, s. 308-309; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, s. 26; el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 10; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 1, s. 366-367; Hâsan, *age*, c. 1, s. 49, 559, 567.

168 el-Enbârî, *age*, s. 133; İbn Mâlik, *age*, c. 1, s. 325; İbn Manzûr *age*, c. 6, s. 211-212; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 1, s. 40, 364; el-Ğalâyînî, *age*, c. 2, s. 277.

169 el-Enbârî, *age*, s. 133; İbn Manzûr, *age*, c. 6, s. 211; el-Ğalâyînî, *age*, c. 2, s. 277. Nahivcilere göre mâ da " "ye benzediği için ismini ref'eden, haberini nasb etmektedir. Bk. el-Enbârî, *age*, s. 143.

170 İbn ÔAqîl, *age*, c. 1, s. 227 (dipnot 1); el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 10-13; İbn Hişâm, *Ğatru'n-nedâ*, s. 28, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, s. 26; el-ÔAbkerî, *age*, s. 308, dipnot 1; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 1, s. 40; el-Halvânî, *age*, s. 86. Yâkût, " "nin nefiy edatı anlam yönüyle mâ'ya benzemesi; zamana ve hadese delaletini kaybetmesi açısından harflik yönünün ağır bastığı görüşündedir. Bk. Yâkût, *age*, s. 40.

171 İbn ÔUşfûr, *age*, c. 3, s. 219, www.almeshkat.net; İbn ÔAqîl, *age*, c. 1, s. 227 (dipnot 1); el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 10-13; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 1, s. 366-367.

172 İbn ÔAqîl, *age*, c. 1, s. 227 (dipnot 1); el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 10-13.

173 İbn Manzûr *age*, c. 6, s. 212; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 1, s. 367, c. 3, s. 185-186; el-Halvânî, *age*, s. 87.

174 İbn Mâlik, *age*, c. 1, s. 330; İbn ÔAqîl, *age*, c. 1, s. 240; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 1, s. 372.

isminden ve kendisinden önce gelebileceğini belirtmiştir.¹⁷⁵

Yâkût, “ ”nin isim, fiil ve harf için yapılan bu tariflerin hiç birisine uygun düşmediğini ifade etmektedir.¹⁷⁶ Fakat onun fiil alâmetlerini taşıdığı görülmekte ve anlamı itibariyle harfe benzemektedir. Dolayısıyla yardımcı fiil anlamı taşıması sebebiyle de câmid fiil olduğu anlaşılmaktadır

b. : “Sürece, müddetçe” anlamına gelen “ ” terkihi, masdariyye ve zarfiyye olan “ ” ile mutasarrıf “ ”¹⁷⁷ fiili ile birleşerek, sadece mâzîsi gelmiş ve câmid mâzî fiil olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁸ “ ”nin öncesine fiilin başına gelen masdar edatı “ ”nin gelmesi, onun fiilliğini kesinleştirmiş ve masdar edatı bu fiilin muzârisini engellemiştir. Bundan dolayı el-Ferrâş ve müteahhirûn nahivcilerden İbn Mâlik “ ”nin mutasarrıf fiil olmadığını kabul etmişlerdir. Ebû Hâyyân (ö.745/1344) ise Basra Dil Ekolü mensuplarının bu fiilin mutasarrıf olup olmadığına dair bir görüş belirtmediklerini ifade etmiştir.¹⁷⁹

eş-Şabbân (ö.1206/), nakıs fiil olarak “ ”nin masdarı olduğu görüşündedir. eş-Şabbân'ın bu görüşünden fiilin mutasarrıf olduğu anlaşılacakla birlikte, o fiilin masdariyle sarih masdarını değil, tevili müfredini göstermektedir.¹⁸⁰

Câmid fiillerin mamüllerinin takdim ve tehirleri tartışmalara sebep olmuştur. İbn Mu'âzî “ ”nin haberinin ismine tekaddüm edemeyeceğini ileri sürmüş, ancak onun görüşünün aksine önce gelebileceği de belirtilmiştir. Fakat haberinin “ ”ye tekaddümü ittifakla kabul edilmemiştir.¹⁸¹

175 el-Enbârî, *age*, s. 140-141; İbn Cinnî, *el-Luma' fi'l-ÔArabiyye*, tahk. Hâmid el-Mu'omin, ÔÂlemu'l-kutub, Beyrut 1405/1985, s. 87-88; İbn ÔAqîl, *age*, c. 1, s. 240; es-Suyûtî, *HemÔu'l-hevâmiÔ*, c. 1, s. 373.

176 Yâkût, *age*, s. 201.

177 “ ” terkihi, “ - - ” şeklinde mazi, muzârisi, masdarı ve emri olan mutasarrıf fiildir. Bk. İbn Manzûr, *age*, c. 12, s. 212-213; el-Hâlvânî, *age*, s. 90.

178 İbn ÔAqîl, *age*, c. 1, s. 231; el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 46; İbn Mâlik, *age*, c. 1, s. 325; İbn Manzûr, *age*, c. 12, s. 212-213; es-Suyûtî, *HemÔu'l-hevâmiÔ*, c. 1, s. 364-365; el-Ôalâyînî, *age*, c. 2, s. 279; ÔAlî Rîdâ, *age*, c. 1, s. 253; el-Antâkî, *age*, c. 2, s. 12-13; Hâsan, *age*, c. 1, s. 567; el-Hâlvânî, *age*, s. 90.

179 es-Suyûtî, *HemÔu'l-hevâmiÔ*, c. 1, s. 364-365.

180 eş-Şabbân bu görüşü için iki delil ileri sürer: Birincisi, “ ” fiilinin başına mâ'yı masdariyye-zarfiyye bitişir. Zira bu cümle mâ'dan sonra gelen sîla cümlesi masdar tevilinde ve bu cümleyi kullananların masdar olduğunu da belirtmektedirler. İkincisi ise, “ ” ayetinin tevilini tam fiil olarak kabul edilen “ ”nin masdarı ile “ ” şeklinde tevil edilmektedir. Bu durumda nakıs fiilin de masdarı olmaktadır. Bk. İbn ÔAqîl, *age*, c. 1, s. 234 'dipnot 1'.

181 İbn Mâlik, *age*, c. 1, s. 330; İbn ÔAqîl, *age*, c. 1, s. 237-239; el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 70.

Mâ'yı masdariyyenin " "ye bitişmesi, " "nin fiilliğini kesinleştirmektedir. Mâ'nın fiili bu noktada durdurması ve sonuçta muzârisinin gelememesi, câmid fiilliğine sebep olmaktadır.

2. Mukârebe Fiilleri

Mukarebe fiilleri *yakınlık* (mukarib), *ümit* (recâî) ve *başlama* (şurû'î) olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. " " ve " " dışında tamamı, mâzî sîgada gelecek nakıs fiiller gibi isimlerini ref'û, haberlerini nasbeder ve istisnâları hariç haberleri de her zaman fiili muzâri olarak gelir. İbn Yes'ûn (ö.540/1145), iki fiil dışında mukarebe fiillerinin sadece mâzîsinin gelmesini iki gerekçeye bağlar: (1) Haberlerinin fiili muzâri gelmesi sebebiyle muzâriye ihtiyaç kalmaması. (2) Bu fiillerin insanın içine önceden yerleşmiş olan bir duyguyu ifade ettiği için mâzîden başkasının gelmesinin anlamsız olması.¹⁸²

a. Yakınlık Fiilleri

Bu fiiller, " - - "dir.¹⁸³ Yukarıda bu fiillerden " "nin yarı mutasarrıf olduğunu belirtmiştik. " " ise sadece mâzî sîgası kullanılan câmid bir fiildir.¹⁸⁴

" " fiili, sadece mâzîsi gelen ve çok nadir kullanılan câmid fiildir. Bu fiilin ismi fâilinin geldiğini iddia edenler olmuş, ancak bunun için delil ileri sürememişlerdir.¹⁸⁵ Yâkût'a göre bu fiil aslında "*yakın olmak, yaklaşmak*" anlamındaki " " fiilinden alınmıştır. Fiilin ilk harfi kâf ile kef'in mahrecinin aynı olması sebebiyle kâf kef'e dönüşmüştür.¹⁸⁶ Dolayısıyla fiilin başka sîgadan alınmış olması yani fiilin sîgasının değişmesi câmidliğine sebep olmuştur. Onun mâzî fiil gibi üç harfli ve son harfinin fetha üzere mebnî olması, fiilliğini ispat etmiştir.

182 es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 1, s. 413.

183 Suyûtî başlama fiillerden " " ile birlikte " - " fiillerini de mukarib fiillerden sayar. Bk. İbn Mâlik, *age*, c. 1, s. 375; es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 1, s. 409.

184 es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 1, s. 413; el-Aşkar, *age*, s. 173; ÓAlî Ridâ, *age*, c. 1, s. 272. " " fiili ranın kasrası ve fethası ile okunabileceği, fakat fetha ile okumanın daha fasih olduğu ifade edilmiştir. Bk. es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 1, s. 410.

185 es-Suyûtî, *Hem'û'l-hevâmi'û*, c. 1, s. 413, 415. " " fiilinin " - - " şeklinde "*üzmek, yakın olmak, tasalanmak*" anlamlarında tam mutasarrıf bir fiil olarak kullanımı da vardır. Bk. İbn Manzûr, *age*, c. 1, s. 711-715; el-Ĥalvânî, *age*, s. 89; Yâkût, *age*, s. 56.

186 Yâkût, *age*, s. 57.

de harf.¹⁹⁵ Yâkût bu ihtilafın kaynağını, fiilin aslının kesin olarak bilinmemesi-ne bağlar.¹⁹⁶ Genel olarak bu konuda iki görüş vardır:

1. Cumhura (Basra Dil Ekolü mensupları ve müteahhirûn nahivcilere) göre “ ” amelde, “ ” gibi ismini ref’û, haberini nasbenden nakıs fiiller grubuna giren yakınlık fiillerinden câmid fiil-i mâzîdir.¹⁹⁷ Bunun delili ise, Kur’an’da “ ”¹⁹⁸ vb. ayetlerde olduğu gibi kendisine müteahrik tâ, tesniye elifi ve cemi vâvı gibi zamirlerin ve “ ” örneğinde olduğu gibi sâkin müenneslik tâ’sının bitişmesidir.¹⁹⁹

2. İbnu’s-Serrâc ve Şa’leb (ö.338/949) gibi Kûfe Dil Ekolü mensuplarının cumhuruna göre harftir. Delilleri ise şunlardır: “ ” gibi teraccî manası taşıması²⁰⁰ (özellikle Sibeveyh’e göre nasb zamiri bitiştiğinde);²⁰¹ başına masdar edatı

195 el-Antâkî, *age*, c. 2, s. 21 (dipnot 1), c. 3, s. 156. “ ”nın tam fiil olup olmadığı konusunda nahivciler arasında ihtilaf vardır. Mukârebe fiillerinden “ ” ile birlikte diğer câmid fiil “ ” ve yarı mutasarrıf fiil “ ”den sonra fâil olmak üzere başında “ ” bulunan fiili muzâri gelmesi durumunda bu fiillerin tam fiil oldukları ileri sürülür. Meselâ, “ ”

” gibi. Ancak bunların tam fiil olabilmesi için kendilerinden önce isnad edilebilecek bir isim gelmemiş olması gerektiği belirtilir. Bk. İbn Hişâm, *Muğnî*, s. 201, 727; *Ķatru’n-nedâ*, s. 28; el-Ķalâyînî, *age*, c. 2, s. 294-295; Ħasan, *age*, c. 1, s. 623; el-Antâkî, *age*, c. 2, s. 21.

196 Yâkût, *age*, s. 80.

197 İbnu’l-Ķûtîyye, *age*, s. 195; el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 341; İbnu’l-Kattâ’î, *Tehzîbu Kitâbi’l-ef’âl*, www.almeshkat.net, 21/07/2007; es-Suyûtî, *Hem’û’l-hevâmi’*, c. 1, s. 414-415; İbn ÓAķil, *age*, c. 1, s. 276-277; el-Antâkî, *age*, c. 1, s. 171, c. 3, s. 156-157; Ħasan, *age*, c. 1, s. 622. İbnu’l-Arâbî “ ”nın “ ” şeklinde sinin kesrası ile okunabileceğini söyler. Ancak ref zamirine bitiştiğinde “ ” şeklinde sinin fethalı okunması daha fasih olduğu ve “ ” şeklinde nasb zamirine bitiştiğinde ise sadece fethalı okunabileceği bildirilmiştir. Abdulkâhir el-Cürçânî de “ ”nın ismi fâil ve muzâri fiilinin olduğu görüşündedir (bk. İbn ÓAķil, *age*, c. 1, s. 294; es-Suyûtî, *Hem’û’l-hevâmi’*, c. 1, s. 414-415). Bu anlayışa göre “ ”, mutasarrıf fiil olmaktadır. Halbuki el-Ferrâ’î “ ” fiilinin “ ” şeklinde muzârisinin gelmeyeceğini belirtir. Bk. el-Ferrâ’î, *age*, c. 2, s. 142.

198 “... ümit ettiniz mi? ...” Bakara, 2/246; Muhammed, 47/22.

199 el-Enbârî, *age*, s. 126; İbn Hişâm, *Muğnî*, s. 201, 203, *Ķatru’n-nedâ*, s. 28; el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 341; el-Ķalâyînî, *age*, c. 3, s. 294-295; Ħasan, *age*, c. 1, s. 49; el-Ħalvânî, *age*, s. 88.

200 İbn ÓAķil, *age*, c. 1, s. 276 (dipnot 2); İbn Hişâm, *Muğnî*, s. 201, 203, *Ķatru’n-nedâ*, s. 28; el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 341; es-Suyûtî, *Hem’û’l-hevâmi’*, c. 1, s. 40; el-Ķalâyînî, *age*, c. 2, s. 295, c. 3, s. 294-295; el-Ħalvânî, *age*, s. 87. “ ” de “ ” cümlesinde olduğu gibi “ ” manasını ifade ederek onun gibi amel edebileceğini belirtilmiştir. Bk. el-Ķalâyînî, *age*, c. 2, s. 304.

201 İbn ÓAķil, *age*, c. 1, s. 277; Yâkût, *age*, s. 80-81. Kûfe Dil Ekolü mensuplarının bu görüşü, aynı şekilde nefiy harfi manası taşıyan “ ”nin fiil kabul edilmesiyle reddedilmiştir. Bk. el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 341.

“ ”nin gelememesi²⁰² ve harf gibi mutasarrıf olamaması.²⁰³ Buna karşın Sîbeveyh ve es-Seyrâfî, “ ”ya nasb zamiri bitiştğinde “ ”ye hamlederek ismini nasb, haberini ref'eden harf olduğu görüşündedirler. Sîbeveyh'e göre bunun delili ise Saħr b. Ca'ød el- Ĥudârî'nin şiiiridir:

*Belkî o (yanan ateş sevgilisi) Ke's'in ateşi, belkî de
Şikâyetini arz ediyor, ona doğru gideyim de ziyaret edeyim*²⁰⁴

Ancak el-Aħfeş ve İbn Mâlik nasb zamirinin ref' zamiri yerine geçerek ref' mahallinde ve haberinin ise mansub olduğu görüşündedir.²⁰⁵

“ ” fiili asıl anlamından uzaklaşıp yakınlık manası ile birlikte anlam kaymasına giderek sadece mâzî müfred sîgada gelmesi,²⁰⁶ harfe benzemesi; “ ” gibi cümleye *defective verbs (nakıs)* ve *yardımcı fiil anlamı* katması ile câmîd fiil olmuştur.

- “ ”: İbn Mâlik, İbn Hişâm, İbn Farîf (ö.400/1009) ve es-Seraħustî “ ”yı²⁰⁷ ümit ve câmîd fiillerden sayar; bütün durumlarda “ ” gibi kabul edilir. el-A'şâ'nın şu şiiiri delil olarak ileri sürülür: “ ”²⁰⁸ Bu ke-

202 Kûfe Dil Ekolü mensuplarının bu görüşü de, “ ”nın mutasarrıf olamadığı için başına masdarının gelememesi ve istikbal manasını ifade etmesiyle reddedilmiştir (bk. el-Ferrâb, *age*, c. 1, s. 24). Zira masdar edatı da istikbal manası vermektedir. Bk. el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 341-342.

203 Bu görüş de bu fiilin ümit (recâi) yani inşa için kullanılması ve inşaının ise mutasarrıf olarak gelmesinin mümkün olamaması ile reddedilmiştir (bk. el-Yemenî, *age*, c. 3, s. 341-342). el-Antâkî bütün bu görüşlerden hareket ederek “ ”nın yakınlık, tam fiil ve “ ” gibi harf olarak irabı ile ilgili on üç kadar farklı görüşü derlemiştir. Bk. el-Antâkî, *age*, c. 3, s. 157-160.

204 İbn Hişâm, *Muğnî*, s. 204; İmîl Bedî' Ya'økûb, *el-Mu'öcemu'l-mufaşşal fi şevâhidi'l-luğati'l-ÖArabiyye*, Dâru'l-kutubi'l-Öilmiyye, Beyrut 1417/1996, c. 2, s. 286.

205 es-Suyûtî, *Hem'Öu'l-hevâmi'Ö*, c. 1, s. 423; el-Antâkî, *age*, c. 3, s. 159.

206 Yâħût, *age*, 76-77.

207 “ ” fiili, “ - - ” şeklinde “*eksilmek, azalmak, kızmak, öfkelenmek*” anlamları taşıdığı için mutasarrıf fiil kabul edilmiştir. Bk. İbn Manżûr, *age*, c. 14, s. 172.

208 İbnu'l-Ķûtiyye, *age*, s. 213; İbn Manżûr, *age*, c. 14, s. 174; es-Suyûtî, *Hem'Öu'l-hevâmi'Ö*, c. 1, s. 409; Ĥasan, *age*, c. 1, s. 622; Yâħût, *age*, 86. Ebû Ĥayyân “ ”nın tenvinli bir isim olduğu görüşünü nakleder. Hâlbuki bu durumda fiil olmadığı, “ ” şeklinde müfredi, ayrıca tesniyesi, cemisi gelen ve “ - (*layıktır, hak sahibi, uygun, münasip*)” manasına gelen isim olduğu belirtilir (bk. es-Suyûtî, *Hem'Öu'l-hevâmi'Ö*, c. 1, s. 412; Ĥasan, *age*, c. 1, s. 629; Yâħût, *age*, 86). Ancak Yâħût “ ” fiilinin mutasarrıf olmayan bu isimden türediği görüşündedir. Bk. Yâħût, *age*, 87.

limenin fiil gibi üç harfli ve son harfinin mebnî olması, fiilliğini ortaya koymaktadır.

-“ ”:“ ” vezninde gelen “ ” kelimesi, sadece mâzîsi gelen câmid bir fiildir.²⁰⁹ Bu kelimenin aslının “*elbise yıpranmak, eskimek*” manasına gelen “ -” veya “ ” fiilinden türediği aktarılır. Ümit fiili olmasına sadece “ { (Gökten yağmur yağması umulur)” cümlesi örnek olarak gösterilir. Dolayısıyla bu manada çok nadir bir kullanımı vardır.²¹⁰ Bu kelimenin fiil vezninde gelmesi ve mebnî olması, fiilliğini ispat etmektedir.

Genel olarak yakınlık fiillerinin câmidlikleri için şu sebepleri sıralayabiliriz: Sadece mâzî sîgada gelmeleri; İbn Mâlik’in dediği gibi mamüllerinin kendilerine tekaddüm edemediği için²¹¹ harfe benzemesi; asıl anlamlarının dışına çıkarak yakınlık, ümit ve başlama anlamlarında kullanılmasıyla yani İbn ÖUşfûr’un da belirttiği gibi insanın içine önceden yerleşmiş olan bir duyguyu ifade etmesiyle de *defective verbs* (nakıs) ve *yardımcı fiil* anlamı katması.

Sonuç

Câmid fiiller, öteden beri dilciler arasında tartışma konusu olmuştur. Öncelikli olarak bu fiiller için hangi terimin kullanılıp kullanılmayacağı üzerinde durulmuş, “*câmid*” ve “*ğayri mutasarrıf*” ifadeleri kabul görmüştür. Diğer taraftan bu kelimelerle ilgili olarak fiil, isim, isim fiili ve harf yönü üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Câmid fiiller, mâzî, muzâri ve emir olarak tam, nakıs ve mukarebe fiillerinden oluşmuştur. Bunların alametleri, mâzî fiil için genelde (taaccüb fiilleri ve bir kısım mukarebe fiilleri hariç) üç harfli gelmesi, mebnî olmaları, sâkin müenneslik tâ’sının ve zamirlerin bitişmesi; “ ” ve “ - ” fiilleri için farklı olarak başlarına mâ’yı masdariyyenin gelmesi; bir tane olan muzâri fiilin hal manası taşıması; emir fiilleri için de talep manası ile birlikte zamirlerin bitişmesi olarak tespit edilmiştir.

Fiilliği ve isimliği tartışma konusu olan fiillerden isimliği için daha çok, “ ” kelimesinde olduğu gibi başka kelimeye ( ) benzetilmesi başlıca etken olmuştur. Kûfe Dil Ekolü mensupları, medh ve zem ve taaccüb fiillerinin isim-

209 es-Suyûtî, *Hem’ûl’-hevâmi’*, c. 1, s. 409; Ħasan, *age*, c. 1, s. 622; Yakût, *age*, s. 83.

210 İbn Manzûr, *age*, c. 10, s. 90; es-Suyûtî, *Hem’ûl’-hevâmi’*, c. 1, s. 411; Yakût, *age*, s. 83, 85.

211 es-Suyûtî, *Hem’ûl’-hevâmi’*, c. 1, s. 420.

liği için başlarına harf-i cer gelmesini, ismi tasğîrinin yapılması gibi alametleri taşımalarını ileri sürmüşlerdir. Aslında onların gösterdikleri örneklerin sınırlı ya da şâz olduğu görülmüştür. İsim kabul edilmesinde de, bu sîgaların fiil anlamı taşımaması ve söz konusu fiillerin zamana ve hadese delalet etmemesi etkili olmuştur. Bu da fiillerin câmidliği için bir sebep olmuştur.

Bu fiillerin harf olarak kabul edilmelerinde, harf manası ve özellikleri taşımaları etkili olmuştur. Bundan dolayı, zamana ve hadese delaleti söz konusu olmamıştır. Mukarebe fiillerinden ümit fiilleri, özellikle “ ”, fiile benzeyen harflerden “ ”; “ ” ve “ ” nefiy edatı “ ”; “ ”, “ ” da “ ” istisnâ edatı gibi kabul edilmişlerdir. Ancak bu fiiller, zahiren mâzî fiil alametlerini taşımaları sebebiyle câmid fiil olarak kabul edilmişlerdir. Harfe benzerlik bağlamında bu fiiller, taşıdıkları anlamlarla İngilizce'deki yardımcı fiillere (helping verb) ve “can, could, shall, should” vb. “defective verbs” (nakıs fiiller, çekimi yapılamayan fiiller) yani *modallara* benzediği görülmüştür. Bu da söz konusu fiillerin câmidliği için bir sebep olmuştur. Bütün bu kelimelerin fiil, isim, isim fiili ve harf oldukları şeklinde tartışılmalarının câmidlikle ne derece ilgili olduğu açıkça ortaya çıkmıştır.

Yukarıda zikredilenler dışında câmidlik sebepleri de tespit edilmiştir. Bu câmidlik sebeplerinden birisi de fiil ölümüdür. Genelde fiillerin iştikâk sistemine uyarak mâzî, muzâri ve emirleri gelmiş, ancak bir kısım fiillerin bazı formları ölererek sadece mâzî, muzâri veya emir sîgaları kalmıştır. Böylece fiil ölümü, câmidlik sebebi olmuştur. Bu fiillere “ ”, “ ”, “ ”, “ ”, “ ”, “ ”, “ ”, “ ” ve “ ” örnek olarak verilmiştir.

İbn Cinnî'nin de belirttiği gibi, Arap dilinde mübalağa manası kastedildiğinde, fiilin sîgasında durağanlık olmuştur. Bundan dolayı “ - ”, “ ” veznine çevrilen sülâsî; ayrıca “ ” gibi fiiller de câmid fiil olarak kabul edilmiştir. Burada câmidlik sebebi olarak, fiilin aslî sîgasından çıkıp başka bir anlam kazanması yani tek sîgada gelerek anlam kaymasına uğramış ve birçok câmid fiil için de bu durumun geçerli olduğu anlaşılmıştır. Aynı şekilde “*mukaddestir, münezzehdir, yücedir*” anlamına gelen tek şahıslı “ ” fiili de, sadece Allah için tenzih amacıyla kullanılması sebebiyle câmid fiil sayılmıştır.

Burada sadece kaynaklarda geçen câmid fiiller değerlendirmeye alınmış ve diğer fiillerden câmid sayılabilecekler, araştırmanın dışında tutulmuş, incelememiştir. Bu konu ile ilgili birçok bilgiden sarfı nazar edilmiştir. Bundan dolayı biz, konunun kitap olarak hazırlanmasının isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- ÖAbbâs Hâsan, *en-Nahvu'l-vâfi*, Dâru'l-me'ârif, Kahire 1991-1992.
- ÖAbdurrezzâk b. Ferrâc es-Sâ'îdî, "Mevtu'l-elfâz", www.iu.edu.sa/Magazine/107/8/9/10/11.htm, 15/09/2001
- Ahmed b. Muhammed el-Hamlâvî, *Şeze'l-Ôarf fi fenni's-sarf*, Dâru'l-keyân, Riyad, ts.
- Ahmed Suleymân Yâkût, *el-Ef'ôalu gayru'l-mutaşarrife ve şibhu'l- mutaşarrife*, Dâru'l-ma'rifeti'l-câmiyye, İskenderiye 1989.
- Ahmed Zekî Şafvet, *el-Kâmil fi kavâ'îdi'l-ÔArabiyye nahvihâ ve şarfihâ*, Şerike mektebe ve matba'â Mustafâ el-bâbî el-Halebî, Mısır 1393/1963.
- ÖAlî Ridâ, el-Merc' fi'l-luğati'l-ÔArabiyye nahvihâ ve şarfihâ, Dâru'l-fikr, yy., ts.
- Antuvan ed-Dahdâh, *Mu'öcemu kavâ'îdi'l-luğati'l-ÔArabiyye*, Mektebetu Lubnân, Beyrut 1989.
- el-Batalyevsî, Ebû Muhammed, *Kitâbu'l-hulel fi islâm'l-halel min Kitâbi'l-Cumel*, tahk. Sâ'îd Abdulkerîm Su'ûdî, yy., ts.
- <http://www.bilgicik.com/tag/Anlam-kaymasi/>, 12 Aralık 2007.
- Ebu'l-Beğâ el-Ôukberî, *et-Tebyîn Öan mezâhibi'n-nahviyyîn el-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. ÖAbdurrahmân b. Süleymân el-Ôuseymîn, Mektebetü'l-Ôabikân, Beyrut 1986.
- Ebû Bişr b. ÔUşmân Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. ÖAbdusselâm M. Hârûn, Dâru'l-kutubi'l-Ôilmiyye, Beyrut, 1407/1987.
- Ebu'l-Şasîm el-Huseyn b. Muhammed er-Râğîb el-İşfehânî, *Mufredatu elfâzi'l-Kur'ân*, neşr. Muhammed Seyyid Geylânî, yy., ts.
- Ebû Naşr İsmâ'îl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Şihâh tâcu'l-luğa ve şihâhu'l-ÔArabiyye*, tahk. Ahmed ÖAbdulğafûr ÖAttâr, Dâru'l-Öilm, Beyrut 1404/1984.
- Emrullah İşler, "Arapça ve Türkçede Zamanlar – Karşıtsal Çözümleme-", *Nüsha*, Ankara Kış-2003, sy. 8, s. 55-68.
- H. İbrahim Delice, "Yüklem Olarak Türkçede Fiil", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sivas Aralık-2002, c. 26, sy. 2, s. 192-193.
- Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, Damla Matb., Konya 1989.
- Hulusi Kılıç, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, Rağbet Yay., İstanbul 2005.
- İbn ÖAqîl, *Şerhu İbn ÖAqîl*, Matba'atu's-sa'âde, Mısır 1378/1958.
- İbn Cinnî, *el-Luma' fi'l-ÔArabiyye*, thk. Hâmid el-Mu'îmin, ÖÂlemu'l-kutub, Beyrut 1405/1985.
- , *el-Hasâis*, tahk. Muhammed ÖAlî en-Neccâr, Dâru'l-kutub, Mısır 1446/1986.
- İbnu'l-Eşîr, *en-Nihâye fi ğaribi'l-hadis*, Muessesetu matbû'âtî ismâ'îliyyân, Kum, ts.
- İbn Fâris, *es-Şâhibi fi fıkhu'l-luğa'l-ÔArabiyye*, tahk. ÖÖmer Fârûk et-Fabbâ'Ö, Mektebetu'l-me'ârif, Beyrut, 1414/1993.
- İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr'z-zeheb*, ed-Dâru'l-muttehide, Dimeşğ 1994.
- , *Muğni'l-lebîb an kutubi'l-e'Ôârib*, thk. Muhammed Muhyiddîn ÖAdulhamîd, Kahire 1404.
- , *Şatru'n-nedâ ve bellu's-sadâ*, Dersaadet, İstanbul, ts.
- İbnu Kattâ'Ö, *Kitâbi'l-Ef'ôâl*, www.almeshkat.net, 21/07/2007.
- İbnu'l-Kûtiyye, *Kitâbu'l-Ef'ôâl*, tahk. Ali Fûde, Kahire 1993.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-ÔArab*, Dâru sadir, Beyrut 1414/1994.
- İbn Sîde, *el-Muhaşşas*, Dâru'l-kutubi'l-Ôilmiyye, Beyrut, ts.
- İbn ÔUşfûr, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî*, www.almeshkat.net, 3/5/1427.
- İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, ÖÂlemu'l-kutub, Beyrut, ts.
- İmîl Bedî'Ö Ya'Ökûb, *el-Mu'öcemu'l-mufaşşal fi şevâhidi'l-luğati'l-ÔArabiyye*, Dâru'l-kutubi'l-Ôilmiyye, Beyrut 1417/1996
- Kemâluddîn Ebu'l-Berekât el-Enbârî, *Esrâru'l-ÔArabiyye*, Dâru'l-ufuk'l-Arabiyye, yy., ts.
- Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, Vizyon Matb., Sivas 2006.

- Muhammed Hayruddîn el-Hâlvânî, *el-Vâdih fi Ôilmi's-sarf*, Dâru'l-Meómûn li't-turâs, Beyrut 1407-1987.
- Muhammed Keşşâş, *el-Fîzyâô ve ahkâmu'l-luğa el-ÔArabiyye*, <http://www.arabization.org.ma/downloads/majalla/47/docs/245.doc>, 02/06/2007.
- Muhammed Süleymân el-Aşkar, *MuceÔmu Ôulûmi'l-luğa'l-ÔArabiyye*, Muessetu'r-risâle, Beyrut 1422/2001.
- M. Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi: Sarf*, İFAV, İstanbul 1995.
- Muhyiddîn Tevfîk İbrâhîm, "et-TaÔaccüb beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn", *Mecelletu'l-âdâbi'r-râfidîn*, sy. 5, <http://www.alukah.net/Articles/Article.aspx?CategoryID=78&ArticleID=378>, 25/01/2007.
- Mustafa Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri*, İFAV, İstanbul 1999.
- SaÔîd el-Efğânî, *el-Mûcez fi kavâidi'l-luğati'l-ÔArabiyye*, <http://www.midouza.net/vb/showthread.php?t=4426>, 22/07/2007.
- Selim en-Nâimî, "Arapçada İsim Fiiller", çev.: Ali Yılmaz, *CÜİFD*, Sivas 2001, c. V/1, sy. 1, s. 379-391.
- Soner Gündüzöz, "Klasik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları", *Nüşa*, Ankara Kış-2003, sayı: 8, ss. 69-90.
- es-Suyûtî, *HemÔu'l-hevâmiÔ fi Şerhi CemÔi'l-cevâmiÔ*, tahk. Ahmed Şemsuddîn, Beyrut 1998-1418. -----, *el-Eşbâh ve'n-nažâir*, Dâru'l-kitâbi'l-ÔArabî, Beyrut 1414/1993.
- eş-Şeyh Muştafâ, *el-Galâyeynî CâmîÔu'd-durûsi'l-ÔArabiyye*, el-Mektebetu'l-asriyye, Beyrut 1402/1982.
- Tahir Necat Gencan, *Dilbilgisi*, Kanaat Yay., İstanbul 1978.
- Taқыyyuddîn Ebu'l-Hayr en-Nahvî el-Yemenî, *el-Muğni fi'n-nahv*, Dâru's-şuûni's-sakâfeti'l-Ôâmme, Bağdad 1999.
- Temâm Hâssan, *el-Luğatu'l-ÔArabiyye maÔnâhâ ve mebnâhâ*, ed-Dâru'l-beydâô, yy., ts.
- Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâô, *MeÔâni'l-Şur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî- Muhammed ÔAlî Neccâr, Dâru's-surûr, Beyrut, ts.
- Yakup Civelek, "Arap Dilinde Naht", *Nüşa*, sy. 10, Ankara Yaz-2003, s. 97-118.
- Zemaşerî, *el-Keşşâf*, Neşri edebi'l-havze, Kum, ts. -----, *el-Mufaşşal fi şinâÔati'l-iÔrâb*, tahk.: İmîl BedîÔ YaÔkûb, Dâru'l-kutubi'l-Ôİlmiyye, Beyrut, 1999/1420. http://www.mediou.org/syllabus/SFU4/Lesson7/02_.htm, Kahire 1984.